

Handreiking Digitale Ethiek

Op weg met digitale ethiek

17 januari 2022

Inhoudsopgave

Over deze handreiking 3

1. Stand van zaken en uitdagingen in de praktijk 5

1.1 De huidige stand van zaken 6
1.2 De zes grootste uitdagingen in de gemeentelijke praktijk 6

2. Tips en aandachtspunten voor digitale ethiek 8

1. Beantwoord de 'waarom-vraag' 9
2. Frame ethiek niet als blokkade 9
3. Gebruik sprekende voorbeelden 9
4. Kies de weg van de geleidelijkheid en doe het samen 9
5. Maak gebruik van bestaande tools en methodieken 10
6. Organiseer digitale ethiek in de beginfase buiten de lijn 10
7. Zet in op politiek draagvlak 10
8. Voeg digitale ethiek toe aan bestaande (regionale) samenwerkingen rond digitalisering 10

3. Ontwerpprincipes en de organisatorische inbedding van digitale ethiek 11

3.1 Digitale ethiek inbedden in een bestaande organisatie met impact assessments 12
3.2 De aansluiting bij de levenscyclus van een digitale toepassing 12
3.3 Suggesties voor een digitaal ethische organisatie 13

4. Concrete handvatten en praktische voorbeelden 15

B1. Verdieping en naslag: kaders, instrumenten en hulpmiddelen 23

INLEIDING

Over deze handreiking

Om maatschappelijke opgaven beter, sneller en gerichter aan te pakken, zetten gemeenten steeds vaker nieuwe technologie in. Het gebruik van algoritmen, sensortechniek en toepassingen die gebruik maken van gecombineerde databronnen, heeft echter ook effect op publieke waarden. Belangrijke waarden, zoals privacy, autonomie en transparantie komen met de inzet van nieuwe technologie in een nieuw daglicht te staan. Door te werken met digitale ethiek wordt de veranderende relatie tussen overheid en inwoner gevolgd en ontstaat de vraag hoe gemeenten goed afgewogen en op verantwoorde wijze gebruik kunnen maken van nieuwe technologie. Ook de vraag hoe ethiek een bijdrage kan leveren aan het vergroten van vertrouwen in de overheid is aan de orde. En meer praktisch: hoe kan worden voorkomen dat ethiek als belemmerend of vertragend wordt ervaren? Dit zijn vraagstukken in ontwikkeling. Middels deze handreiking worden ervaringen en tips gedeeld om gemeenten op weg te helpen met het thema digitale ethiek.

'In de gemeente Apeldoorn is de aandacht voor technologie en digitalisering sterk toegenomen. Dit past in een gemeente waarin een belangrijk deel van de werkgelegenheid IT gerelateerd is. Zoals in meer gemeenten gaat dit bij ons onder de noemer van Smart City. Enkele jaren geleden zijn we door een marktpartij benaderd om ruimte te bieden aan een nieuw communicatie netwerk. Om tot een afweging hierover te komen is aanvankelijk veel aandacht uitgegaan naar de kansen en mogelijkheden van dit netwerk voor bijvoorbeeld de lokale economie en nieuwe innovatieve toepassingen. Nieuwe communicatie technologieën zijn echter maar een middel, de realisatie daarvan zeker niet een doel op zich. De toepassing kan invloed hebben op publieke waarden als privacy, veiligheid en autonomie. Mede naar aanleiding van een concreet marktinitiatief is bij ons nog meer het besef gekomen dat in de verdere digitalisering van onze samenleving aandacht moet zijn voor publieke waarden. Ruimte bieden aan vernieuwing staat daarmee niet los van het gesprek aangaan over publieke waarden die hiermee worden geraakt.'

Roelof de Graaf, Programmamanager Spoorzone, Gemeente Apeldoorn

Opzet van de handreiking

In deze handreiking komt achtereenvolgens aan bod:

- Stand van zaken en uitdagingen in de praktijk (hoofdstuk 1)
- Tips en aandachtspunten voor digitale ethiek (hoofdstuk 2)
- Ontwerpprincipes en organisatorische inbedding van digitale ethiek (hoofdstuk 3)
- Concrete handvatten en praktische voorbeelden (hoofdstuk 4)
- Overzicht van kaders, instrumenten en hulpmiddelen (bijlage 1)

Onder digitale ethiek wordt het ethisch verantwoord inzetten van data en digitale technologie verstaan[1]. Het gaat over publieke waarden die relevant zijn bij de digitalisering van het gemeentebestuur en de organisatorische inbedding daarvan. Deze twee elementen – ethische waarden en de inbedding daarvan – komen in de handreiking steeds terug. De handreiking ondersteunt door te laten zien hoe ethiek op een natuurlijke manier een plek kan krijgen binnen de gemeentelijke organisatie en concrete projecten. Hierbij is ethische perfectie niet het uitgangspunt, maar gaat het over leren en verbeteren. Digitale ethiek is een vakgebied in ontwikkeling, deze handreiking zal daarom op termijn een nieuwe editie krijgen.

Voor iedere gemeente een ander ontwikkelpad

Gemeenten bevinden zich op het gebied van digitale ethiek in verschillende fasen van ontwikkeling. Zo hebben sommige gemeenten stappen gezet via een bewustwordingsprogramma of het instellen van een ethische commissie, terwijl andere gemeenten zijn gestart met het inrichten van een inwonerpanel om inwoners te betrekken. Deze handreiking biedt de mogelijkheid tot 'cherry picking', passend bij de eigen lokale situatie en ontwikkelfase.

Digitale ethiek is een thema in ontwikkeling

Deze handreiking staat niet op zichzelf. Het is een van de producten die volgt uit de Agenda Digitale Grondrechten en Ethiek, de meerjaren visie van de VNG op digitale ethiek. Het onderwerp digitale ethiek willen we gezamenlijk verder ontwikkelen. Er bestaat een Kernteam Digitale Ethiek en er is een Community Digitale Ethiek in de *Pleio-omgeving* van de VNG, ondersteund door het Kennisnetwerk Data & Smart Society. Belangstellenden worden van harte uitgenodigd om hierbij aan te sluiten en mee te praten! Aanmelden kan door een mail te sturen naar Fatiha Alitou (fatiha.alitou@vng.nl).

Dank aan gemeenten Breda, Hilversum, Hollands Kroon, Utrecht, Eindhoven, Den Haag, Enschede, Apeldoorn en Stichtse Vecht voor de bijdrage aan de realisatie van deze handreiking.

1 Deze handreiking sluit met de term digitale ethiek aan bij het coalitieakkoord 2021-2025.

HOOFDSTUK 1

Stand van zaken en uitdagingen in de praktijk

Leeswijzer hoofdstuk 1

In dit hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de huidige stand van zaken rond het thema digitale ethiek bij gemeenten, paragraaf 1.1. Er is sprake van verschillende vormen en fasen van ontwikkeling. Deze zijn gecategoriseerd in drie fasen: beginnend, op weg en gevorderd. Op verschillende plekken in de handreiking is aangegeven voor welke ontwikkelfase het onderdeel relevant is. Ten slotte worden in paragraaf 1.2 de vijf meest voorkomende uitdagingen genoemd waar gemeenten tegen aan lopen.

1.1 De huidige stand van zaken

Een grillige pendule tussen techniek, ethiek en politiek

Digitale ethiek is een onderwerp dat leeft binnen gemeenten. Sommige gemeenten hebben een ethische commissie, andere gemeenten richten een ethiek plek in bij het CIO office of starten met een leeromgeving rond het onderwerp. Waar digitalisering voorheen voornamelijk werd beschouwd als onderdeel van bedrijfsvoering, verschuift het onderwerp nu regelmatig naar de bestuurstafel of leidt het tot raadsvragen. De route van digitaal ethische vraagstukken is grillig en volop in ontwikkeling. Het inpassen in de organisatieprocessen is voorlopig nog een zoektocht.

Verschillende fasen van ontwikkeling

Diverse gemeenten hebben al stappen gezet rond het thema digitale ethiek. Sommigen hebben al veel ingericht, anderen verkennen het onderwerp pas net. Ook zijn er gemeenten waar het onderwerp nog niet op het netvlies staat. Dit is onder meer afhankelijk van de omvang van de gemeente, de achtergrond van medewerkers, de bestuurscultuur en/of politieke kleur. Kortom, er is sprake van verschillende fasen van ontwikkeling. Op hoofdlijnen zijn er grofweg drie ontwikkelfasen te onderscheiden:

Digitale ethiek nog geen vastomlijnd thema, er wordt nog niet breed over het onderwerp gesproken en er wordt geen rekening mee gehouden in de processen en/of structuren. Een aantal mensen in de organisatie is dit onderwerp wel aan het verkennen. De stap waar deze gemeente voor staat is om bredere aandacht voor het thema te genereren en eerste activiteiten op dit gebied te organiseren.

Er is sprake van enige aandacht voor het thema digitale ethiek. Er wordt over het onderwerp gesproken en de eerste stappen zijn gezet, maar het heeft nog geen (of een zeer beperkte) plek in de processen en/of structuren. De stap waar deze gemeente voor staat is om van aandacht naar inbedding te komen.

Digitale ethiek heeft een plek gekregen in de organisatie. Er wordt niet alleen gesproken over het thema, maar het is ook ingebed in processen en structuren. De uitdaging voor deze gemeenten is om het onderwerp vanuit een positieve insteek, blijvend op de agenda te houden.

In de praktijk zijn allerlei mengvormen, bijvoorbeeld per beleidsdomein denkbaar en zullen fasen daarom ook door elkaar lopen binnen de organisatie. De fasen geven een idee voor richting. In het vervolg van deze handreiking wordt aangegeven bij welke fase van ontwikkeling welke uitdagingen en vervolgstappen aansluiten.

1.2 De zes grootste uitdagingen in de gemeentelijke praktijk

Meerdere gemeenten hebben al mooie stappen gezet. Tegelijkertijd ervaren gemeenten ook nog een aantal uitdagingen. Hieronder worden de zes meest genoemde uitdagingen beschreven.

Uitdaging I. Zoeken naar een goede start met digitale ethiek

Digitalisering, publieke waarden en de organisatorische inbedding zijn grote en abstracte thema's. Veel gemeenten worstelen met de vraag waar te beginnen. Is het bijvoorbeeld een voorwaarde om veel tijd te steken in het uitwerken van een eigen ethische waardenset? Moet er een groots programma worden opgetuigd of is een serie workshops voldoende? En gaat het wel lukken om de handen op elkaar te krijgen voor het thema digitale ethiek? Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'beginnend' of 'op weg' zijn.

Uitdaging II. Het waarborgen van digitale ethiek vereist specifieke kennis en expertise die niet altijd beschikbaar is

Ethische afwegingen maken met elkaar vraagt kennis en expertise. Op dit moment wordt het onderwerp digitale ethiek veelal opgepakt door mensen 'die het erbij doen'. Dit zijn vaak strategisch adviseurs of Privacy Officers die vanuit persoonlijke interesse of affiniteit het onderwerp oppakken. Om het onderwerp structureel een plek te geven is specifieke kennis en expertise nodig. Door gebrek aan tijd, capaciteit en kennis dreigt digitale ethiek tussen wal en schip te vallen. Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'beginnend' of 'op weg' zijn.

Uitdaging III. Regionale samenwerking op digitale ethiek komt (nog) niet van de grond

Omdat digitale ethiek specifieke kennis en expertise vergt (zie uitdaging II), ligt het voor de hand om als gemeenten (en andere overheden) de krachten te bundelen. Een regionaal functionerende ethische commissie of het gezamenlijk aannemen van medewerkers met specifieke expertise (zoals ook gebeurt met een gedeelde Functionaris Gegevensbescherming). Veel gemeenten zien hier een mooie kans, maar de realiteit is dat deze samenwerkingen vooralsnog niet van de grond zijn gekomen. Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'beginnend' of 'op weg' zijn.

Uitdaging IV. Het is niet altijd eenvoudig om digitale ethiek gemeentebreed op de kaart krijgen

Om digitale ethiek goed op de kaart te zetten, is het belangrijk dat inwoners raadsleden, het college en het MT/directie het onderwerp de moeite waard vinden. De mate waarin deze actoren belang hechten aan het thema digitale ethiek wisselt echter sterk. In sommige gemeenten zijn raadsleden zeer actief op het onderwerp en stellen ze er regelmatig vragen over aan het college, zoals in Utrecht. Ook zijn er plaatsen waar inwoners de gemeente actief bevragen over digitalisering, bijvoorbeeld in Hilversum. Of gemeenten waar binnen college of ambtelijke leiding veel belang wordt gehecht aan het onderwerp, zoals in de gemeente Den Haag. Het valt op dat het in alle gemeenten een zoektocht is om bij al deze partijen het thema digitale ethiek op het netvlies te krijgen. Het is een abstract onderwerp dat nog volop in ontwikkeling is. Veel gemeenten zoeken naar aansprekende voorbeelden. Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'op weg' zijn.

Uitdaging V. De stap van papier naar het inbedden van ethische waarden in de organisatie

Voor een aantal gemeenten geldt dat de eigen ethische waarden zijn vastgesteld en dat nu een implementatiefase begint. Voor veel gemeenten is dit een lastige opgave. Digitale ethiek wordt veelal naast de primaire processen georganiseerd en blijkt lastig om in te bedden, zeker op structurele wijze. Het is een uitdaging om alle digitaliseringsinitiatieven binnen de gemeentelijke organisatie in beeld te hebben en daarvan de ethische kwaliteit te garanderen. Hieraan gerelateerd is dat de verbinding tussen de staf (waar de kennis zit) en de beleidsafdelingen (waar de uitvoering van digitalisering plaatsvindt) niet altijd goed te maken is. Ook is de verbinding met project- en overlegstructuren, de P&C en de beleidscyclus nog beperkt. Daardoor vindt de verankering van digitale ethiek in de breedte van de organisatie nog onvoldoende plaats. Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'op weg' zijn.

Uitdaging VI. Digitale ethiek vraagt blijvende aandacht van de organisatie

Digitale ethiek is niet een eenmalige check op digitale technologie, maar vraagt blijvende aandacht van de organisatie. Dit komt doordat een digitale toepassing tijdens de levenscyclus regelmatig geoptimaliseerd wordt en daardoor verandert. Bijvoorbeeld, als er een algoritmetoepassing wordt ontwikkeld om lantaarnpalen doelmatiger te gebruiken, wordt steeds gezocht naar manieren om de algoritmetoepassing te verbeteren. Dit kan bijvoorbeeld door andere gegevens te gebruiken om het algoritme te voeden of door aanpassingen in de code te doen. Bij zelflerende systemen is het zelfs mogelijk dat de werking van een digitale toepassing automatisch over tijd verandert. Ook is het mogelijk dat een digitale innovatie voor iets anders wordt gebruikt dan waar het oorspronkelijk voor was bedoeld. Een goed voorbeeld zijn scanauto's die bedoeld zijn voor het handhaven van de parkeerregels, maar ook worden ingezet om te controleren of mensen zich houden aan coronaregels. De kenmerkende veranderlijkheid rond deze innovaties, maakt het noodzakelijk dat digitale ethiek blijvend aandacht heeft. Zowel per individuele digitaliseringstoepassing, als in de beleidsvorming. Deze uitdaging speelt voornamelijk bij gemeenten 'gevorderd' zijn.

HOOFDSTUK 2

Tips en aandachts-punten voor digitale ethiek

Leeswijzer hoofdstuk 2

Om met digitale ethiek te kunnen starten, worden in dit hoofdstuk acht tips en aandachtspunten gepresenteerd. Deze zijn vooral gericht op gemeenten die net zijn begonnen of nog gaan starten. Een aantal van deze aandachtspunten verwijzen door naar hoofdstuk 4, voor concrete handvatten en voorbeelden.

Voor gemeenten die aan de slag willen met digitale ethiek zijn hier -gebaseerd op ervaringen van andere gemeenten- een aantal algemene aandachtspunten en tips weergegeven. Deze worden steeds geïllustreerd met een voorbeeld of een verwijzing naar hoofdstuk 4, waar een nadere uitwerking te vinden is. De tips en aandachtspunten zijn voornamelijk relevant voor gemeenten die 'beginnend' of 'op weg' zijn.

1. Beantwoord de 'waarom-vraag'

Het startpunt, maar vaak overgeslagen, is beantwoording van de vraag waarom werken aan digitale ethiek van belang is. Deze vaak eerst wat confronterende reflectieve vraag, en het formuleren van een antwoord daarop, helpt bij het organiseren van draagvlak en aansluiting bij organisatie, bestuur en politiek. Deze vraag kan iteratief op inwoners-, organisatie- en programma/project niveau uitgewerkt worden.

Voorbeeld ter ondersteuning
In *hoofdstuk 4 worden in handvat 2* twee voorbeelden voor antwoorden op de 'waarom-vraag' gegeven vanuit de praktijken van de gemeente gegeven.

2. Frame ethiek niet als blokkade

Ethiek wordt nog vaak gezien als een belemmerende factor voor innovatieve technologie projecten. Daar kunnen we anders mee werken door de maatschappelijke effecten te als uitgangspunt te nemen en de algemene beginselen (zoals de Abbb[2]) te betrekken. Deze handreiking biedt daarbij ondersteuning en laat zien dat ethiek op natuurlijke wijze een plek kan krijgen binnen de gemeente. En dat ethiek geen binair 'ja-nee-antwoord' is, maar juist de basis vormt voor een gesprek over de maatschappelijk effecten voor inwoners en wat dat betekent voor de organisatie.

Voorbeeld ter ondersteuning
In de begeleidingsethiek[3] werkvorm van ECP en prof. Peter-Paul Verbeek wordt ethiek gezien als het normatief 'begeleiden' van technologie in de samenleving, in plaats van een beoordeling. De centrale vraag in is niet 'ja of nee?' maar 'hoe?'. Tegelijkertijd kan ethiek de samenleving ook begeleiden in de omgang met de technologie. Deze benadering plaatst de ethiek niet buiten de techniek, maar er middenin. De ethiek is niet primair gericht op de vraag of een technologie aanvaardbaar is of niet, maar op de vraag of en onder welke condities een technologie een verantwoorde plaats in de samenleving kan krijgen.

3. Gebruik sprekende voorbeelden

Het nadenken over ethische waarden is belangrijk, maar tegelijkertijd vaak erg abstract. Om de organisatie, bestuur en politiek te kunnen bereiken is het nodig om ethische waarden te verbinden aan concrete vraagstukken. Sprekende praktijkvoorbeelden en concrete dilemma's helpen daarbij. Trap niet in de valkuil van een eindeloze dialoog over waarden. Eén goede sleutelcasus uitwerken als voorbeeld is vaak meer waard.

Voorbeeld ter ondersteuning
In *hoofdstuk 4* worden een aantal sprekende voorbeelden op het gebied van digitale ethiek genoemd.

4. Kies de weg van de geleidelijkheid en doe het samen

Probeer digitale ethiek niet vanuit een blauwdruk idee te implementeren of uit te rollen. Bij nieuwe en grillige thema's als digitale ethiek past de weg van de geleidelijkheid beter. Begin met ontdekken hoe digitale ethiek in de eigen gemeente resoneert en breng voor verschillende organisatie onderdelen in beeld wat de impact is. Ga van daaruit aan de slag met de positieve bijdrage van digitale ethiek binnen één of enkele projecten of binnen een specifiek proces.

Voorbeeld ter ondersteuning
In de gemeente Eindhoven is bij de ontwikkeling van beleid omtrent digitale ethiek nadrukkelijk de samenwerking met de uitvoering gezocht. De beleidskaders zijn breed in de organisatie getoetst, zodat het beleid aansluit bij de werkpraktijk. Het beleid heeft een stimulerend en ondersteunend karakter. De nadruk ligt op kennisontwikkeling samen met de professionals waardoor bottom-up doorontwikkeling van het beleid mogelijk wordt gemaakt.

2 De Algemene beginselen van behoorlijk bestuur (Abbb) zijn bindende beginselen uit de Algemene wet bestuursrecht voor de overheid richting inwoners.
3 Zie voor het volledige artikel over begeleidingsethiek: *https://ecp.nl/wp-content/uploads/2019/11/Aanpak-begeleidingsethiek.pdf*

5. Maak gebruik van bestaande tools en methodieken

Het is niet nodig om nieuwe instrumenten te ontwikkelen. Er is al heel veel beschikbaar en beproefd. Maak een analyse van waar behoefte aan is en maak zo veel mogelijk gebruik van bestaande instrumenten.

Voorbeeld ter ondersteuning

- Heeft de gemeente behoefte aan een waardenset? Dan kan de Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur (CODIO)[4] een oplossing bieden.
- Heeft de gemeente behoefte aan een dialoogmodel? Kijk dan eens naar Begeleidingsethiek[5].
- Heeft de gemeente behoefte aan een ethische toets? Dan helpt IAMA[6] wellicht.

In *bijlage 1* van deze handreiking wordt een overzicht gepresenteerd van relevante kaders, tools en methodieken. Daarnaast heeft het ministerie van BZK de Toolbox Ethisch Verantwoorde Innovatie7 ontwikkeld, waar tevens veel relevante tools in te vinden zijn.

6. Organiseer digitale ethiek in de beginfase buiten de lijn

Om digitale ethiek in de beginfase een goede start te geven is de vorm van een project of programma een goed idee. Vanuit een project kunnen snel meters worden gemaakt en kan de organisatie in de breedte worden bereikt. Daarna moet het juist in de lijn worden belegd, zodat digitale ethiek onderdeel van de reguliere werkprocessen wordt.

Voorbeeld ter ondersteuning

De gemeente Utrecht heeft in haar 'Visie Digitale Stad' uiteengezet dat ze aan een fundament bouwt om succesvol te kunnen digitaliseren op Utrechtse opgaven. Deze visie is doorvertaald naar een routekaart waarin de belangrijkste acties in verschillende sporen uiteen worden gezet. Een van deze sporen betreft 'grondrechten en ethiek'. Dit spoor wordt uitgewerkt in speerpunten die ingrijpen op werkprocessen (bijvoorbeeld: 'In alle digitaliseringsprojecten besteden we met een vaste aanpak aandacht aan onze grondrechten en ethiek' en 'We ontwikkelen morele oordeelvorming binnen het digitale domein').

7. Zet in op politiek draagvlak

De betrokkenheid van het college en de gemeenteraad is belangrijk om digitale ethiek in de organisatie op de agenda te krijgen en te houden. In sommige gemeenten is de raad al actief op het onderwerp. Zij vragen bijvoorbeeld om informatie over de manier waarop de gemeente digitale technologie inzet. In onder meer Utrecht en Den Haag zijn expertsessies georganiseerd om de raad te informeren om raadsleden inzicht en taal over de inzet van digitale technologie aan te reiken.

Voorbeeld ter ondersteuning

Het verkrijgen van politiek draagvlak begint met het meenemen van de raad in de 'waarom-vraag' (zie ook punt 1 in deze paragraaf en hoofdstuk 4 voor een voorbeelduitwerking). Dit kan bijvoorbeeld door het organiseren van een kennissessie, zoals de gemeente Nieuwegein heeft gedaan. Het is van belang om concrete voorbeelden te noemen, zodat de noodzaak van het thema digitale ethiek duidelijk wordt. Leg daarbij ook de verbinding met goed bestuur (bijvoorbeeld aan de hand van de Algemene beginselen van behoorlijk bestuur), zodat de raad haar verantwoordelijkheid op dit vlak voelt. Eventueel (bij zeer betrokken raden zoals in Utrecht en Eindhoven) is het mogelijk om een ethisch afwegingskader vast te laten stellen door de raad, maar dit is niet noodzakelijk en zeker geen eerste stap.

8. Voeg digitale ethiek toe aan bestaande (regionale) samenwerkingen rond digitalisering

Digitale ethiek vraagt specifieke kennis en expertise, die in veel gemeenten niet zomaar beschikbaar is. Een aantal gemeenten ziet kansen om via (regionale) samenwerking deze specifieke kennis en expertise aan te wenden, maar heeft deze stap nog niet gezet. Tijdens het onderzoek zijn geen voorbeelden van actuele regionale samenwerkingen naar voren gekomen. Wel groeit het aantal regionale samenwerkingsverbanden op andere aspecten van digitalisering, zoals gezamenlijke datalabs[8] of FG's die in meerdere gemeenten actief zijn. Dit biedt ook kansen voor digitale ethiek, bijvoorbeeld in het opstellen van een ondersteunende landelijke waardenset of gezamenlijke tools.

4 Zie hier: https://www.uu.nl/sites/default/files/CODIO%20-%20Definitief%20-%20Opgemaakt%20-%20210416.pdf
5 Zie hier: https://ecp.nl/wp-content/uploads/2019/11/Aanpak-begeleidingsethiek.pdf
6 Zie hier: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/02/25/impact-assessment-mensenrechten-en-algoritmes
7 Zie ook: https://www.digitaleoverheid.nl/overzicht-van-alle-onderwerpen/nieuwe-technologieen-data-en-ethiek/publieke-waarden/toolbox-voor-ethisch-verantwoorde-innovatie/

8 In 2019 heeft VNG Realisatie een inventarisatie gemaakt van datalabs in Nederland: https://www.vngrealisatie.nl/sites/default/files/2019-05/Inventarisatie%20Datalabs-%20Factsheets%20Versie%2020190502.pdf)

HOOFDSTUK 3

Ontwerpprincipes en de organisatorische inbedding van digitale ethiek

Leeswijzer hoofdstuk 3

Om digitale ethiek in de gemeentelijke organisatie in te bedden, wordt in dit hoofdstuk de organisatorische kant van digitale ethiek besproken via drie centrale onderwerpen:

- Digitale ethiek inbedden in een bestaande organisatie met impact assessments
- De aansluiting bij de levenscyclus van een digitale toepassing
- Suggesties voor een digitaal ethische organisatie

Deze drie onderwerpen zijn gericht op gemeenten die al een aantal stappen hebben gezet.

Digitale ethiek gaat over het belang van de iteratieve en verdiepende dialoog over publieke waarden en de organisatorische inbedding daarvan. Het is een nieuw thema, gekoppeld aan de ontwikkeling en de inzet van nieuwe technologie. Aan de hand van de ervaringen in een aantal gemeenten, wordt in drie ontwerpprincipes, op hoofdlijnen, beschreven hoe digitale ethiek kan worden ingebed in de organisatie. Het denken hierover is in ontwikkeling. Dit hoofdstuk is daardoor beschouwender van aard.

3.1 Digitale ethiek inbedden in een bestaande organisatie met impact assessments

Het denken over de ethiek van het overheidshandelen is niet gestart met de digitalisering van overheidsprocessen. Goed overheidsoptreden is altijd belangrijk geweest en heeft altijd al doorvertaling gekregen in de inrichting van de gemeentelijke organisatie. Bij de inbedding van digitale ethiek in de gemeentelijke organisatie wordt daarom zoveel mogelijk aangesloten bij bestaande processen en structuren. Daarbij leert de ervaring: niet iedere digitaliseringstoepassing stelt nieuwe ethische eisen aan de organisatie. Bijvoorbeeld, een eenvoudige keuzeboom die een website met *frequently asked questions* vervangt, kan (meestal) prima binnen de bestaande structuren worden ingebed.

Tegelijkertijd is inmiddels ook duidelijk: bepaalde vormen van digitalisering vragen extra ethische aandacht binnen de organisatie. Een bekend voorbeeld is de scanauto die gebruikt wordt om de betaling van parkeergeld te controleren, maar ook gebruikt kan worden om bijzettingen bij afvalcontainers te signaleren of te controleren of mensen zich aan de 1,5 meter (corona)regel houden. De nieuwe mogelijkheden die deze nieuwe technologie de gemeente biedt, roepen vragen op over bijvoorbeeld privacy, autonomie en machtsverhoudingen.

Uitvoeren impact assessments

De vervolgvraag is of het gebruik van deze digitale technologie ook tot aanvullende organisatiestructuren moet leiden. Op deze vraag is geen algemeen antwoord te geven. Het is goed mogelijk dat de bestaande structuren binnen de gemeente afdoende (zou moeten) werken om te garanderen dat de inzet van bijvoorbeeld scanauto's in lijn is met digitale ethiek. Veel hangt af van de aard van digitale technologie en het doel van de digitale technologie die de gemeente wil toepassen.

Het is daarom dat in een aantal gemeenten (bijvoorbeeld Utrecht, Amsterdam en Rotterdam) de inzet van digitale technologie met een 'hoog risico' wordt geanalyseerd aan de hand van een impact assessment. In Utrecht is deze analyse gebaseerd op het Utrechtse waardenmodel. Als de toepassing van een digitale technologie (mogelijk) effect heeft op privacy, autonomie, gezondheid, controle op technologie, machtsverhoudingen, rechtvaardigheid, menselijke waardigheid, veiligheid wordt een impact assessment gedaan. Een recent voorbeeld is de pilot Druktemonitor waarbij sensoren werden gebruikt om te signaleren waar grote groepen mensen zich begeven, om handhaving van de 1,5 meter regel (in het kader van de coronaregelgeving) te ondersteunen. Daaruit volgde onder meer dat bij de uitvoering van de pilot rekening moest worden gehouden met de autonomie van de Utrechters. Op basis daarvan kon de projectleider gericht nadenken over de doorvertaling van deze waarde in de praktische organisatie van de pilot.

De precieze inbedding van dit impact assessment is ook in deze gemeenten nog in ontwikkeling. Een belangrijke vraag die op dit moment speelt is: hoe wordt bepaald dat een digitale technologie een 'hoog risico' vertegenwoordigd? En moet dit impact assessment meerdere keren in de levenscyclus van een digitale toepassing worden herhaald? Is dat voor alle digitale toepassingen nodig?

3.2 De aansluiting bij de levenscyclus van een digitale toepassing

In hoofdstuk 1 is benoemd dat digitale ethiek blijvend aandacht vraagt van de organisatie (uitdaging VI). In een aantal gemeentelijke organisaties is dit nader geconcretiseerd door aan te sluiten bij de verschillende fasen in de levenscyclus van een in gebruik genomen algoritme. De gedachte is dat de organisatorische inbedding van een digitale toepassing varieert per levensfase. Daarbij wordt het onderscheid gemaakt tussen de ontwikkelfase en de beheerfase van het algoritme.

Ontwikkelfase: waarden georiënteerd meedenken

In de ontwikkelfase is de digitale toepassing nog volop in beweging. Het is een iteratief proces waarin ontwikkelaars de mogelijkheden van de beschikbare gegevens onderzoeken, experimenteren met programmeercodes en samen nadenken over nuttige toepassingen. Tijdens dit creatieve en wendbare proces moet digitale ethiek een integraal onderdeel zijn. Deze inbreng is op waardenniveau en leidt idealiter tot een gesprek over digitale ethiek tussen ontwikkelaars en beleidsmedewerkers (eventueel aangevuld met medewerkers met specifieke ethische kennis). Door deze waarden tijdens het proces in te brengen, is het mogelijk om de precieze toepassing en weging van deze waarden aan te passen aan de stand van zaken in het ontwikkelproces. Daarmee blijft het mogelijk om wendbaar vernieuwende digitale technologie te ontwikkelen en wordt tegelijkertijd digitale ethiek geborgd.

Beheerfase: reguliere ethische check

Als de ontwikkelfase succesvol is, wordt de digitale toepassing onderdeel van het reguliere proces van de gemeente. Dit betekent dat het ontwikkelteam de toepassing overdraagt aan beleid of uitvoering. Deze medewerkers zijn doorgaans geen specialisten op het gebied van digitalisering, maar gebruiken de toepassing in hun dagelijks werk.

De beheerfase wordt, in de literatuur en ook door overheidsorganisaties met veel digitaliseringservaring, als de ethisch meest risicovolle fase gezien. Als belangrijkste reden wordt genoemd dat de ervaring leert dat in de beheerfase een digitaliseringstoepassing langzaam verandert, de zogenaamde *function creep*. Deze veranderlijkheid van digitaliseringstoepassingen kwam ook in uitdaging 6 in hoofdstuk 1 naar voren. Een veelgehoord voorbeeld is dat op basis van de ervaringen in de beheerfase een digitaliseringstoepassing verder wordt geoptimaliseerd. Deze optimalisatie kan ertoe leiden dat andere data wordt gebruikt of de toepassing voor andere doeleinden wordt ingezet dan oorspronkelijk was beoogd (*doelbinding*). Vaak zijn dit heel verklaarbare en ook positieve aanpassingen voor de (uitvoerings)praktijk van de gemeente. Tegelijkertijd kan het ertoe leiden dat de digitale toepassing van (ethisch) karakter verandert, waardoor eventuele analyses in de ontwikkelfase niet langer volledig zijn en een nieuwe ethische afweging noodzakelijk is.

Gemeenten zoeken daarom naar manieren om digitale toepassingen (die dat nodig hebben) regelmatig te controleren. Deze reguliere ethische check is nog in ontwikkeling, waardoor er in deze versie van de handreiking geen definitieve aanpak aanbevolen kan worden. Op dit moment zijn er in het denken twee benaderingen te onderscheiden:

- ***De 'wezenlijke wijziging' benadering.*** Als een gemeente een digitale toepassing wezenlijk aanpast, wordt een nieuw ethisch assessment gedaan. Veel gemeenten staan voor de vraag wanneer een wijziging wezenlijk is. Gedacht wordt aan het gebruik van andere data, grondige veranderingen in de programmeercode of andere gebruiksdoelen.
- ***De 'regelmatige controle' benadering.*** In sommige gemeenten wordt erover gedacht om digitaliseringstoepassingen met een hoog risico regelmatig (bijvoorbeeld elke twee jaar) opnieuw ethisch te beoordelen. Daarbij speelt de vraag welke digitaliseringstoepassing een hoog risico kennen.

3.3 Suggesties voor een digitaal ethische organisatie

De precieze inbedding van digitale ethiek in de organisatie varieert per gemeente. Dit is namelijk afhankelijk van de kenmerken, voorkeuren en organisatie-inrichting van een gemeente. Het is daarom niet passend om in deze handreiking een blauwdruk voor deze inbedding te maken. Wel bevat deze suggesties voor de inrichting van een digitaal ethische organisatie. Tijdens de rondgang langs de gemeenten, werden de volgende suggesties gedaan.

Ethische commissie

Een ethische commissie kan de gemeente door middel van advies ondersteunen bij het maken van afwegingen en het nemen van besluiten over ethische vraagstukken met betrekking tot het innovatief gebruik van data en nieuwe technologie. Daarnaast kan een ethische Commissie helpen om kennis en bewustwording over de ethische kant van data en nieuwe technologieën te vergroten bij het bestuur en de ambtelijke organisatie.[9]

Zie *handvat 3 in hoofdstuk 4* voor een concrete uitwerking van een ethische commissie.

9 Gebaseerd op beschrijving doel Ethische commissie gemeente Enschede, zie ook: https://www.enschede.nl/bestuur/adviesraden/ethische-commissie

Inzet inwonerpanel

Een andere manier om externe kennis, wensen en verwachtingen te betrekken in processen is door inwonerparticipatie. Directer dan bij een Ethische commissie wordt daarmee degene die de gevolgen van de inzet van data en digitale technologie ervaar bij processen betrokken. Dit kan ad hoc (rondom een concreet project selecteren van belanghebbenden) of meer structureel via bijvoorbeeld een inwonerpanel.

Zie *handvat 6 in hoofdstuk 4* voor een concrete uitwerking van een inwonerpanel.

Stappenplan ethische oordeelsvorming

In veel gemeenten wordt gebruik gemaakt van een stappenplan om tot ethische oordeelsvorming te komen. Bekende voorbeelden zijn DEDA en de aanpak begeleidingsethiek van het ECP. Centraal in deze stappenplannen staat in de woorden van de aanpak begeleidingsethiek 'het inventariseren van de mogelijke maatschappelijke implicaties van een technologie, en de centrale waarden die daarbij op het spel staan. Dat gebeurt in een deliberatief proces. Bij begeleidingsethiek is het belangrijk altijd uit te gaan van concrete technologieën en hun specifieke uitwerking en effecten.' Veel gemeenten zoeken naar logische momenten in de levenscyclus (zie hierboven) van een digitaliseringstoepassing om een dergelijk stappenplan te doorlopen.

Zie *handvat 4 in hoofdstuk 4* voor een concrete uitwerking van een stappenplan ethische oordeelvorming.

Periodieke verantwoording

Door te rapporteren over de voortgang van digitale ethiek blijft het thema op de radar staan bij MT, college en/of gemeenteraad. Tuig hiervoor geen uitgebreide nieuwe verantwoordingsstructuur op maar laat het onderdeel uitmaken van reguliere verantwoordingsrapportages binnen de P&C-cyclus.

Een tweede invalshoek biedt het bekende ‘three lines (of defense)’ model. Het three lines model wordt in veel gemeentelijke organisatie gebruikt om risico’s te beheersen. Door digitale ethiek onder te brengen in dit model komt het regelmatig in beeld bij het management (lijn 1), bedrijfsvoering (lijn 2) en (indien van toepassing) de audit (lijn 3).

Een derde mogelijkheid om periodieke verantwoording te organiseren, is door aan te sluiten bij structuren rond opdrachtgever- en opdrachtnemerschap. Voor de ontwikkeling en inzet van digitaliseringstoepassingen wordt, in de meeste gemeenten, een bestuurlijk opdrachtgever, een ambtelijk opdrachtgever en een opdrachtnemer aangewezen. Bij het verlenen van de opdracht worden aan de opdrachtnemer kaders meegegeven. Het is mogelijk om daarbij afspraken te maken over de manier waarop de bestuurlijke en ambtelijke opdrachtgever een vinger aan de pols kunnen houden. Daarbij kan het gaan om periodieke afspraken (iedere twee jaar een check op de aspecten van digitale ethiek), om inhoudelijke afspraken (als de digitaliseringstoepassing wezenlijk van karakter wijzigt, moet de opdrachtnemer de opdrachtgevers informeren) of een combinatie van beide.

Voorbeeld ter ondersteuning

In Utrecht is er voor gekozen om te rapporteren over de voortgang van digitale ethiek in de organisatie via de reguliere begrotings- en verantwoordingscyclus.

HOOFDSTUK 4

Concrete handvatten en praktische voor-beelden

Leeswijzer hoofdstuk 4

In hoofdstuk 2 staan aandachtspunten en in hoofdstuk 3 staat organisatie-inrichting centraal. In dit hoofdstuk volgen concrete handvatten en voorbeelden om op weg te gaan.

Aan de hand van de geconstateerde uitdagingen (hoofdstuk 1), de aandachtspunten (hoofdstuk 2) en ontwerpprincipes van een digitaal ethische organisatie (hoofdstuk 3), zijn in dit hoofdstuk een zevental concrete handvatten en praktische voorbeelden opgenomen. Deze ondersteunen gemeenten bij de verdere ontwikkeling van digitale ethiek. De handvatten en voorbeelden zijn geschikt voor gemeenten in alle ontwikkelfasen, afhankelijk van welke stappen reeds zijn gezet. Ze kunnen door ambtenaren worden ingezet bij verdere uitwerking van digitale ethiek, in de gemeenteraad worden gebruikt om het belang onder de aandacht te brengen of worden voorgelegd aan het college ter gedachtevorming (bijvoorbeeld over een ethische commissie).

De volgende handvatten worden in dit hoofdstuk verder uitgewerkt:

1. Een aantal aansprekende voorbeelden
2. De ‘waarom-vraag’ beantwoorden
3. De vormgeving van een ethische commissie
4. Een stappenplan voor ethische oordeelsvorming
5. Het instellen van een ethisch team
6. Een methodiek voor inwonerparticipatie
7. Organisatiebrede borging van digitale ethiek

Voor een aantal van deze handvatten geldt dat deze goed in samenwerking met andere gemeenten of partners kunnen worden opgepakt.

Handvat 1. Een aantal aansprekende voorbeelden

Om een abstract onderwerp als digitale ethiek praktisch toepasbaar te kunnen maken, is de verbinding met concrete voorbeelden cruciaal. Onderstaand worden een aantal praktische voorbeelden van gemeenten getoond. In deze casuïstiek komen de ethische dilemma’s goed naar voren. De voorbeelden kunnen worden gebruikt om de urgentie te duiden en om een gesprek over digitale ethiek te illustreren.

Voorbeeld gemeente Hilversum

De druktemeter laat zie hoe druk het is op verschillende plaatsen in het centrum. Het doel is het informeren van bewoners, beleidsmakers en handhavers over de drukte in het centrum in verband met corona. Interessante vraag is wat de gemeente met de druktemeter gaat doen wanneer de dreiging van corona voorbij is. Halen zij het systeem offline en verwijderen ze de sensoren? Of zetten ze het systeem in met een ander doel, zoals het monitoren van loopstromen in het centrum?

Voorbeeld gemeente Stichtse Vecht

In een datawarehouse zitten gegevens uit verschillende systemen. Het is bedoeld om die verschillende soorten data te kunnen analyseren. Een belangrijke ontwikkeling, waarvoor veel aandacht is. Maar hoe verhoudt zich tot veiligheid? Is het niet heel kwetsbaar om alle gegevens op één plek te hebben? En wat is de impact op duurzaamheid? Zijn er ook andere manieren om hetzelfde doel te bereiken?

Voorbeeld gemeente Utrecht

Een ethische casus betreft de bodycam voor de boa. Waarom willen we een camera op de borst van de boa en met welk doel? Als we het doen voor de veiligheid van de boa, hoe zit het dan met de veiligheid van de verdachte of een inwoner die op dat moment toevallig langsloopt en in beeld komt? Mag dit soort data openbaar gemaakt worden of houd je het achter? Er komen een heleboel aspecten kijken bij een digitaliseringstraject.

Handvat 2. De 'waarom-vraag' beantwoorden

In hoofdstuk 1 werd beschreven dat, om digitale ethiek binnen gemeenten goed op de kaart te zetten, het belangrijk is dat inwoners, raadsleden, het college en het MT het onderwerp de moeite waard vinden. Om draagvlak en interesse voor het onderwerp te wekken, is een goed startpunt om helder te formuleren waarom werken aan digitale ethiek voor de gemeente van belang is en waarom het zin heeft om hier schaars beschikbare tijd in te steken.

Het formuleren van een dergelijke redeneerlijn vereist maatwerk. Niet alleen per gemeente, maar ook voor actoren binnen gemeenten. Een raadslid beantwoordt deze 'waarom-vragen' anders dan een projectleider die een algoritme wil toepassen in haar of zijn project. In deze handreiking worden daarom twee voorbeelden van redeneerlijnen gepresenteerd die het belang van digitale ethiek belichten, die uit de gesprekken met gemeenten (en onderliggende documentatie) naar voren kwamen.

Redeneerlijn I. De 'waarom-vraag' vanuit het perspectief van de inwoner (op basis van 'een burger is geen dataset' van de Ombudsman)

In de Ombudsvisie 'een burger is geen dataset'[10] beantwoordt de ombudsman de 'waarom-vraag' vanuit het perspectief van de inwoner. De kern van de Ombudsvisie is dat vertrouwen noodzakelijk is om digitalisering (de ombudsman noemt dit data en algoritmen) vanuit de overheid mogelijk te maken. Om voor dit vertrouwen te zorgen, moet de overheid het perspectief van de inwoner centraal stellen bij het ontwikkelen en het gebruiken van digitale technologie.

Het inwonerperspectief op de 'waarom-vraag' (uit: de burger is geen dataset van de Ombudsman)

'Burgers komen in hun dagelijks leven steeds meer in aanraking met de gevolgen van het gebruik van data en algoritmen door de overheid. Dat gebruik is niet altijd zichtbaar en herkenbaar voor de burger, maar heeft wel invloed op het vertrouwen dat burgers in de overheid hebben.

Vertrouwen van burgers in het overheidshandelen is een van de fundamenten van onze rechtsstaat. Dat vraagt om meer dan enkel juridische en ethische waarborgen voor de inrichting van de samenleving. Het vereist een evenwichtige relatie tussen de burger en overheid. In een datasamenleving is dat des te belangrijker.

De complexiteit van de techniek kan ertoe leiden dat het handelen van de overheid voor burgers meer en meer verdwijnt in een black box. Tegelijkertijd worden steeds meer gegevens van burgers door de overheid verzameld, gedeeld en opgeslagen waardoor een burger voor de overheid steeds transparanter wordt. Daarom is het nodig dat de datasamenleving voor zowel de burger als de overheid normen en waarden kent die niet alleen juridisch en ethisch zijn geborgd. De overheid is aan zet om deze te vertalen naar de dagelijkse praktijk. Dit is extra van belang om het vertrouwen van burgers in het gebruik van data en algoritmen door de overheid te winnen en te behouden.

De overheid is verantwoordelijk voor het gebruik van data en algoritmen. Het gaat daarbij om alle stappen die horen bij de te maken keuzes over de inzet, de ontwikkeling en de toepassing. Zo is de overheid aan zet om de kwaliteit, het rechtmatig en ethisch gebruik van data en algoritmen, de ontwikkeling van de te gebruiken modellen en de praktische toepassing ervan te borgen. Dit is een continu proces en vraagt van alle betrokkenen bij de overheidsinstanties een actieve bijdrage. De ervaringen van burgers, wat zij nodig hebben en wat voor burgers belangrijk is, speelt daarbij in de gehele cyclus van de ontwikkeling, de toepassing en gebruik van de resultaten een cruciale rol. De overheid neemt de verantwoordelijkheid om het burgerperspectief in deze cyclus centraal te stellen, borgt daarbij betekenisvol menselijk contact en biedt ruimte voor maatwerk. De Nationale ombudsman vindt dat de overheid die verantwoordelijkheid invult door duidelijk, toegankelijk en oplossingsgericht te zijn. Deze uitgangspunten worden uitgewerkt in de Ombudsvisie op behoorlijk gebruik van data en algoritmen door de overheid.'

10 Zie ook: https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/DEF%202.0%20Rapport%20%E2%80%93%20Een%20burger%20is%20geen%20dataset_0.pdf

Redeneerlijn II. De 'waarom-vraag' vanuit de kansen die digitale technologie biedt

Een andere manier om de 'waarom-vraag' te beantwoorden, is te redeneren vanuit de kansen die digitale technologie biedt om gemeentelijke opgaven te realiseren. In de 'visie digitale stad 2021-2025' beantwoordt de gemeente Utrecht de 'waarom-vraag' op een heldere manier. Daarbij is aandacht voor de kansen, maar komt ook het belang van vertrouwen naar voren.

Redeneren vanuit kansen van digitalisering (uit: visie digitale stad Utrecht 2021-2025)

'In Utrecht willen wij de kansen die digitalisering biedt, maximaal benutten om de opgaven in onze stad te realiseren en zo bij te dragen aan een gezonde leefomgeving voor iedereen. De opgaven in de stad zien wij in een breed perspectief van zowel het ophalen van vuilnis en het uitgeven van paspoorten tot de bereikbaarheid van de stad in 2040. Digitalisering biedt enorme kansen. Denk aan nieuwe werkgelegenheid en bedrijvigheid; betere interactie tussen overheid, inwoners en bedrijven; en de mogelijkheid om in netwerken met bedrijven, inwoners, onderwijs en overheid samen te werken, gestimuleerd door het delen van data. Tegelijkertijd hebben wij als overheid de taak om te zorgen voor vertrouwen in de digitale wereld. De bewoner heeft bijvoorbeeld recht erop dat de overheid goed omgaat met haar data; het is tenslotte naast mensen en geld haar belangrijkste organisatiemiddel.'

Handvat 3. De vormgeving van een ethische commissie

Een aantal gemeenten hebben ervoor gekozen om een ethische commissie in te stellen of kenden al een commissie (voor persoonsgegevens) die ook adviseert over de toepassing van persoonsgegevens (gemeente Amsterdam) en daarmee digitalisering in brede zin. Doel, vormgeving, samenstelling en verantwoordingsstructuur van deze ethische commissie variëren per gemeente. In deze handreiking worden een aantal mogelijke invullingen op een rij gezet op basis van voorbeelden in Enschede, Eindhoven en Amsterdam.

Keuze	Mogelijke invulling	Voorbeelden
Doel	• Advisering over (ondersteuning bij) (het afwegen van) ethische aspecten van digitalisering. • Bijdrage aan de deskundigheidsbevordering binnen de gemeente. • Advies bij complexe en/of politiek gevoelige kwesties over digitalisering. • Signaleren wat er binnen de gemeente speelt op het gebied van digitalisering en onder de aandacht brengen van het gemeentebestuur en het management van de ambtelijke organisatie. • Maatschappelijk klankbord.	• Artikel 2 Instellingsbesluit ethische commissie Eindhoven • Website ethische commissie gemeente Enschede • Website Commissie Persoonsgegevens Amsterdam (CPA)
Vormgeving	• Via een instellingsbesluit (ex Gemeentewet) • Informeel adviesorgaan • Secretariaat geleverd door gemeente	• Instellingsbesluit ethische commissie Eindhoven • Website ethische commissie Enschede
Samenstelling	• Op basis van professionele deskundigheid op het gebied van grondrechten, ICT-recht, technologie-ethiek, techniek (inclusief kunstmatige intelligentie), maatschappij en inwoners. • Een goede balans tussen mannen en vrouwen, jong en oud, overheid en bedrijfsleven, en achtergrond (wetenschap, medisch, onderwijs, journalistiek, juridisch, technisch, etc.).	• Artikel 4 Instellingsbesluit ethische commissie Eindhoven • Website Commissie Persoonsgegevens Amsterdam (CPA) • Website ethische commissie Enschede
Verant-woordings-structuur	• Verantwoording aan gemeentesecretaris, college of raad • Zijn de vergaderingen van de commissie openbaar?	• Eindhoven en Enschede: college • Amsterdam: raad • Amsterdam: vergadering zijn openbaar

Handvat 4. Een stappenplan voor ethische oordeelvorming

Om ethiek toepasbaar te maken binnen een project waar data of digitale technologie wordt ingezet, kunnen tools om een ethische afweging te maken behulpzaam zijn. Er zijn diverse tools en hulpmiddelen beschikbaar zoals De Ethische Data Assistent (DEDA)[11] van de Utrecht Dataschool. Een ander voorbeeld betreft onderstaande tabel (afkomstig uit de Interprovinciale Gids Ethiek en Digitale Transformatie[12]) met vragen die kunnen helpen bij het in beeld brengen van eventuele ethische dilemma's. De vragen zijn richtinggevend en nodigen uit tot verdere verdieping. In deze fase worden de feiten verzameld, maar nog niet beoordeeld. Van belang bij identificatie van ethische vraagstukken is om niet alleen naar de huidige situatie te kijken maar ook naar de potentiële effecten van de inzet van data en digitale technologie op de lange termijn. Om ethische oordeelvorming in het reguliere werken te verankeren is het vereist om een dergelijk stappenplan als vast onderdeel in de beleidscyclus op te nemen.

Handvat 5. Het instellen van een ethisch team

Om digitale ethiek goed op de kaart te krijgen binnen de organisatie, kan het helpen om een ethisch team in te stellen. Een ethisch team is meestal multidisciplinair en heeft als doel om digitale ethiek op de agenda te krijgen en te houden. Dit kan op verschillende manieren worden vormgegeven. Hieronder worden twee voorbeelden gegeven: van de gemeente Utrecht (al goed uitgedacht wat de precieze samenstelling en taakstelling van het team wordt) en de gemeente Breda (de eerste stappen zijn gezet, maar het team moet nog vorm krijgen).

Stuwende beginselen	
Effectiviteit en doelmatigheid	• Hoe draagt de inzet van data en digitale technologie bij aan realisatie van het beoogde doel en daarmee uitvoering van de opgave(n)?
Innovatie	• Wat is de innovatieve waarde van de inzet van digitale technologie?
Verankerende beginselen	
Legitimiteit	• Welke wetten, voorschriften of richtlijnen zijn van toepassing op de inzet van digitale technologie?
Autonomie (keuzevrijheid)	• Wordt keuzevrijheid van inwoners/ondernemers/maatschappelijke partijen beïnvloed door de inzet van digitale technologie? En zo ja, op welke manier?
Gelijkheid (non-discriminatie)	• Bestaat het gevaar dat bepaalde mensen of groepen gediscrimineerd of ongelijk behandeld worden door de inzet van digitale technologie? En zo ja, wat is dat gevaar?
Inclusie	• Zou de inzet van digitale technologie kunnen leiden tot het buitensluiten van bepaalde doelgroepen in de samenleving? En zo ja, welke groepen en op welke manier?
Procesmatige beginselen	
Transparantie (openheid)	• Welke mate van transparantie over het project, de resultaten en de onderliggende data is gepast en haalbaar? • Op welke wijze wordt transparantie betracht over de inzet van digitale technologie?
Verantwoording	• Hoe wordt verantwoording afgelegd over de inzet van digitale technologie?
Leren	• Hoe wordt gedurende en na het traject geborgd dat geleerd wordt over (de effecten van) de inzet van digitale technologie?
Betrouwbaarheid (veiligheid)	• Hoe wordt de veiligheid geborgd van de inzet van digitale technologie en de data die daarmee wordt verzameld?
Participatie	• Zijn belanghebbenden bij dit project geïdentificeerd? • Hoe worden belanghebbenden gedurende het traject betrokken? • Op welke manier hebben belanghebbenden invloed op het project?

11 Bij toepassing van DEDA kan gebruik worden gemaakt van de poster via: https://dataschool.nl/wp-content/uploads/sites/272/2020/04/DEDAWorksheet_ENG.pdf

12 De Interprovinciale Gids Ethiek en Digitale Transformatie is te downloaden via: https://digitaleprovincies.nl/files/view/de0940c4-1866-4dea-8b95-534c6bb-6de5c/1601305597interprovinciale-gids-ethiek-en-digitale-transformatie.pdf

Voorbeeld gemeente Utrecht: team Uthiek
In alle digitaliseringsprojecten besteedt Utrecht met een vaste aanpak aandacht aan grondrechten en ethiek. Het Utrechts waardenmodel wordt gebruikt om vanuit een multidisciplinair blikveld samen een professionele afweging te maken over een traject of project in Utrecht. Dit doet de gemeente bij eigen projecten zoals bij het gebruik van scanauto's van de gemeente Utrecht, maar ook bij trajecten waarin wordt samengewerkt met externe partners.
Het Utrechts waardenmodel wordt gehanteerd door het Team Uthiek (Utrechtse Ethiek) en bestaat uit een brede samenstelling uit de organisatie waaronder de Functionaris Gegevensbescherming (FG) en de Informatiecommissaris. Daarnaast is er een expertpanel bestaande uit Utrechters, die in hun werk te maken hebben met digitale Ethiek.
Het expertpanel heeft als doel een externe blik in te brengen vanuit de stad op Uthiek. Dit doen zij door het proces door te lichten, mee te draaien in assessments en door op metaniveau samen met het team te leren van de uitgevoerde assessments. Op dit moment wordt onderzocht hoe de samenstelling kan worden uitgebreid door aanhaking van andere (niet-expert) inwoners. Er wordt gestreefd naar een diverse vertegenwoordiging.
De Uthiek vraagstukken worden besproken met de projectmanager en hierover wordt vanuit het Team Uthiek een advies uitgebracht. Team Uthiek adviseert het college over de voortgang. Het college informeert de Raad over de voortgang van de Uthiek aanpak via de reguliere begrotings- en verantwoordingscyclus.

Voorbeeld gemeente Breda: met de stad leren over ethiek en digitalisering en een ethisch team
In de strategie digitalisering Breda (Bredata) beschrijft de gemeente hoe het met digitalisering wil omgaan. Een onderdeel daarvan is ethiek. Om deze ethiek concreet handen en voeten te geven, wordt een ethisch stedelijk team geformeerd. In dit team zijn organisaties vertegenwoordigd die zich bezighouden met digitalisering in het publieke domein (denk aan onder meer woningcorporaties, politie, hogeschool en veiligheidsregio). De bedoeling is dat dit een lerend team wordt dat aan de slag gaat met digitale ethiek.

Handvat 6. Een methodiek voor inwonerparticipatie

Veel gemeenten worstelen nog met de vraag hoe inwoners te betrekken bij ethische vraagstukken omtrent digitalisering. In dit handvat wordt een voorbeeld uit de gemeente Hilversum genoemd. Hilversum heeft een het Stadspanel Data ingericht.

Voorbeeld gemeente Hilversum: Stadspanel Data[13]
Het Stadspanel Data is een onafhankelijk adviesorgaan van de gemeente Hilversum. Het Stadspanel treedt op als Adviesorgaan/ethische commissie van het programma Smart City/data gedreven werken van de gemeente Hilversum. Het panel bestaat uit inwoners van de gemeente Hilversum, die op basis van vrijwilligheid de gemeente adviseren op de thema's privacy, digitale veiligheid en inclusiviteit. Het Stadspanel is onafhankelijk en wordt niet gedreven door politieke voorkeuren of commerciële belangen. Het Stadspanel brengt op verzoek van de gemeente, advies uit over projecten/activiteiten die potentieel consequenties hebben voor de verwerking en gebruik van persoonsgerichte data. De adviezen worden voorgelegd aan de betrokken ambtenaren, wethouders en gemeenteraad. De gemeenteraad beslist vervolgens over hoe opvolging wordt gegeven aan het advies. De gemeente is vrij de verkregen adviezen te delen met derden, waaronder leveranciers, samenwerkingspartners, het college van B en W en de gemeenteraad. De adviezen worden integraal opgenomen in de stukken die voor behandeling van het onderwerp in de gemeenteraad komen. De communicatie betreffende de werkzaamheden van het Stadspanel is open en transparant. Goede verslaglegging richting gemeente en inwoners is cruciaal voor de positie van het Stadspanel en voor de waarde van de verstrekte adviezen. Het panel maakt haar activiteiten op brede schaal bekend, waarbij de eigen website van het Stadspanel Data (www.stadspaneldata.nl) een cruciale rol speelt. Hier zijn de (verkorte) adviezen in te zien, naast alle media-uitingen van het Stadspanel.

13 Zie hier voor meer informatie over de werkwijze van het Stadspanel Data: https://stadspaneldata.nl/wp-content/uploads/2021/11/Stadspanel-Data-SmartCity-basisdocument-versie-12-11-2021.pdf

Handvat 7. Organisatiebrede borging van digitale ethiek

Veel gemeenten worstelen met de vraag hoe digitale ethiek organisatiebreed te borgen. De gemeente Eindhoven heeft ingezet op het ontwikkelen van praktische kennis over ethische vraagstukken bij de gemeenteraad, het college en de ambtelijke organisatie. Daarbij is een voorstel aan de raad gestuurd met daarin de volgende drie elementen:

1. De vaststelling van zeven publieke waarden (op basis van het rapport Opwaarderen van het Rathenau Instituut)
2. Het besluit tot instelling van een ethische commissie
3. Een concrete werkwijze voor alle gemeentelijke actoren bij de toepassing van het waardenkader

De uitdaging voor de gemeente Eindhoven is om het waardenkader, de ethische commissie en alle gemeentelijke actoren aan elkaar te verbinden en het raadsvoorstel te gaan uitvoeren. Interessant voor andere gemeenten is het volgende schema met rollen en verantwoordelijkheden.

Actor	Rol en verantwoordelijkheid
Raad	De raad stelt kaders met de beschrijving van publieke waarden.
College	Het college stelt de werkwijze vast, dit gaat om de toepassing van publieke waarden middels het waardenkader en verantwoord dat aan de raad.
Directieraad	De directieraad stelt organisatiebeleid over ethiek vast, borgt en controleert toepassing van het waardenkader. De directieraad legt verantwoording af aan het college.
Sector-management	De sectorhoofden zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de taken, programma's en projecten uit en nemen de publieke waarden mee bij de uitvoering. Het sectorhoofd legt verantwoording af aan de directieraad. Indien de functie dat toestaat bieden ze medewerkers de mogelijkheid om in het ethisch team te participeren.
Projectleider	De projectleider heeft de integrale verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het project en neemt daarin ook het waardenkader mee. De projectleider legt verantwoording af aan het sectorhoofd. De projectleider kan contact opnemen met de coördinator ethiek indien een ethisch advies is gewenst.
Coördinator Ethiek	De coördinator ethiek zorgt dat een ethisch team wordt samengesteld dat op verzoek van de projectleider een ethisch advies kan formuleren. De sector strategie zal in afstemming met de andere sectoren zorgen voor deskundigheidsbevordering. De coördinator ethiek is tevens secretaris ethische commissie.
Ethisch team	Het ethisch team bestaat uit mensen die speciaal zijn toegerust om een (technologie)ethisch gesprek te voeren en een advies te schrijven. Het ethisch team helpt de projectleiders bij het gebruik van het waardenkader. De ethische teams worden ondersteund met intervisie, cursussen, workshops, etc. Het werk wordt verricht als neventaak en met instemming van het sectormanagement.
Ethische commissie	Er wordt een onafhankelijke ethische commissie opgezet die het college adviseert hoe ethiek in de gemeente kan worden geborgd en (on)gevraagd advies uitbrengt over nieuwe technologie. Ook ziet de ethische commissie toe op kwaliteit van ethisch advies (moresprudentie).
Secretaris ethische commissie	De secretaris ethische commissie is tevens coördinator ethiek. Hierdoor wordt de expertise ontwikkeling van de ethische team en organisatie verbonden met de expertise van de ethische commissie.

Uit: samenvatting werkwijze toepassing waardenkader van de gemeente Eindhoven

Hieronder wordt een voorbeelduitwerking gegeven van een wijze waarop digitale ethiek in het college kan worden belegd.

Voorbeeld: Digitale ethiek in het college van B&W

In de portefeuilleverdeling wordt onderscheid gemaakt tussen de verantwoordelijkheid voor een inhoudelijk beleidsterrein en de verantwoordelijkheid voor (het stimuleren van) de organisatiebrede inzet van digitale technologie.

- Degene die inhoudelijke verantwoordelijk is, is in de meeste gemeenten ook verantwoordelijk voor de ethische dimensie van de inzet van digitale technologie binnen dat terrein. Bijvoorbeeld, de wethouder Werk & Inkomen is verantwoordelijk voor de inzet van een algoritme in de uitvoering van de Participatiewet. Vaak is deze verantwoordelijkheid onderdeel van het bredere bestuurlijke opdrachtgeverschap.
- De verantwoordelijkheid voor de organisatiebrede (horizontale) inzet van digitale technologie is vaak belegd bij de wethouder Financiën. Deze portefeuillehouder is verantwoordelijk voor de digitale ethiek binnen de gehele organisatie. De belangrijkste taak is de ondersteuning van de collegeleden bij het verantwoord toepassing van digitale technologie binnen hun inhoudelijke portefeuille. Daarnaast, als een gemeente zelf digitale technologie ontwikkelt, vindt deze ontwikkeling plaats onder zijn of haar verantwoordelijkheid plaats. Wanneer de digitale technologie wordt ingezet in het reguliere proces, verschuift de verantwoordelijkheid naar de inhoudelijke portefeuillehouder.

In de gemeenten waar de raad een waardenkader heeft vastgesteld, is dit in het college verder uitgewerkt door het vaststellen van een werkwijze (Eindhoven) en een vast onderdeel in de reguliere begrotings- en verantwoordingscyclus (Utrecht).

BIJLAGE 1

Verdieping & naslag: kaders, instrumenten en hulpmiddelen

Leeswijzer bijlage 1

Deze bijlage bevat een overzicht van beschikbare kaders, instrumenten en hulpmiddelen voor verdieping en naslag. Dit overzicht is gecategoriseerd naar:

- een overzicht van documenten gericht op toepassing van waarden en fundamenten
- een overzicht van praktische toepassingen en organisatie inrichting
- overig

Van ieder document wordt een korte samenvatting gegeven, er wordt aangegeven voor wie het relevant is en waar het te vinden is.

Inhoudsopgave

A. Documenten gericht op waarden en fundamenten 24
Principes voor de Digitale Samenleving (VNG) 24
Ethics Guidelines For Trustworthy AI (Europese Commissie) 24
Richtlijnen voor het toepassen van algoritmen door overheden en publieksvoorlichting over data-analyses (Min JenV, 2021) 25
Beschrijving zeven publieke waarden (Eindhoven, 2021) 25
Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur (CODIO) (Universiteit Utrecht, 2021) 26
Manifest (TADA) 26
Manifest (Cities Coalition for Digital Rights) 27
Vijf dataprincipes (Gemeente Hilversum) 27
Agenda Digitale Grondrechten en Ethiek 2022-2026 (concept, VNG 2021) 28
Waardevol digitaliseren (Rathenau Instituut, 2018) 28

B. Documenten gericht op praktische toepassing en organisatie inrichting 29
Samenvatting werkwijze toepassing waardenkader (Eindhoven, 2021) 30
Handleiding Moreel Beraad (Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving) 30
De Ethische Data Assistent: DEDA (UU) 30
Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes (IAMA) 30
Toolbox Ethisch Verantwoorde Innovatie (Ministerie Binnenlandse Zaken) 30
Data Ethics Canvas (Open Data Institute) 31
Value-Sensitive Design (Friedman, 1996) 31
Aanpak begeleidingsethiek (Peter-Paul Verbeek et al.) 31
Sturen of gestuurd worden? (Raad voor Openbaar Bestuur) 32
Raad weten met digitalisering (Rathenau Instituut) 32
Ethiekgids (Stichtse Vecht) 33

C. Overig 34
Handleiding Algemene verordening gegevensbescherming (Ministerie van J&V) 34
Mediation Theory (Peter-Paul Verbeek) 34
Opgave AI (Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid) 34
Doelgericht digitaliseren (Rathenau Instituut, 2018) 35
Ongevraagd advies over de effecten van de digitalisering voor de rechtsstatelijke verhoudingen (Raad van State) 35
Kabinetsreactie op drietal onderzoeken naar algoritmen (Min JenV, 2020) 36
Opwaarderen: Borgen van publieke waarden in de digitale samenleving (Rathenau Instituut, 2017) 36

A. Documenten gericht op waarden en fundamenten

Principes voor de Digitale Samenleving (VNG)

Samenvatting

De VNG heeft samen met gemeenten de 'Principes voor de digitale samenleving' ontwikkeld. De eerste tranche principes die zijn ontwikkeld richt zich op dataverzameling en datagebruik in de openbare ruimte. De principes zijn fundamentele kaders om publieke waarden zoals autonomie, privacy en controle op technologie te realiseren. Dit betekent niet dat gemeenten deze principes reeds verwezenlijkt hebben. Het zijn ambities waar gemeenten naar toe werken. De principes voor de digitale samenleving betreffen:

- Datagebruik moet ten dienste zijn van het maatschappelijk belang
- Data is open, inzichtelijk en gedeeld – rechten over data zijn geregeld
- Toegankelijke en veilige infrastructuur
- Samenwerking tussen marktpartijen, overheden, instellingen en inwoners
- Transparantie over technologie in de openbare ruimte

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid, een kader, met ambities en doelstellingen, om publieke waarden zo goed mogelijk te borgen.
- Bijvoorbeeld wanneer je met je gemeente bezig bent met het formuleren van een digitale visie of strategie.

Vindplaats

https://vng.nl/sites/default/files/2019-11/09a-bijlage-principes-voor-de-digitale-samenleving.pdf

Ethics Guidelines For Trustworthy AI (Europese Commissie)

Samenvatting

De High Level Expert Group on Artifical intelligence van de EU heeft de ethische richtlijnen voor Kunstmatige Intelligentie ontwikkeld. Betrouwbare kunstmatige intelligentie bestaat volgens de auteurs uit drie componenten, zij moet wettig, ethisch en robuust zijn. Binnen het ethische component beschrijven de auteurs vier beginselen:

1. Respect voor menselijke autonomie
2. Preventie van schade
3. Rechtvaardigheid
4. Verantwoording

Bijzondere aandacht verdienen situaties waarbij kwetsbare groepen, zoals kinderen, zijn betrokken of waarbij er sprake is van een machtsrelatie, zoals op de werkvloer. De genoemde beginselen worden door de Expert Group vertaald naar zeven vereisten, die in onderstaande afbeelding zijn weergegeven.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid, specifiek gericht op kunstmatige intelligentie.
- Op zoek bent naar een breed toetsingskader om de inzet van kunstmatige intelligentie aan te toetsen.

Vindplaats

https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1

Richtlijnen voor het toepassen van algoritmen door overheden en publieksvoorlichting over data-analyses (Min JenV, 2021)

Samenvatting

Het ministerie van Justitie en Veiligheid heeft richtlijnen opgesteld ten behoeve van het ontwikkelen en het gebruiken van algoritmen door de overheid en de daarbij horende publieksvoorlichting. Deze richtlijnen zijn vooral gericht op transparantie. De richtlijnen bevatten hiertoe vereisten met betrekking tot:

- Bewustzijn en inperking van risico's: Iedereen die met algoritmen werkt, of ze ontwerpt, moet zich bewust zijn van de risico's van algoritmen, en maatregelen treffen om de risico's op fouten en ongewenste bias te beperken.
- Transparantie en uitlegbaarheid: Overheden moeten in begrijpelijke taal uitleg kunnen geven aan inwoners over de uitkomsten van algoritmische data-analyse met aanmerkelijke impact voor inwoners
- Gegevensherkenning: Indien van toepassing, moet de wijze waarop de parameterisering en de keuze voor trainingsgegevens tot stand is gekomen beschreven worden, gepaard met een verkenning van de potentiële discriminerende factoren.
- Auditeerbaarheid: Modellen, algoritmen, data en beslissingen met aanmerkelijk effect voor individuele inwoners moeten gedocumenteerd en vastgelegd worden, zodat ze achteraf geverifieerd kunnen worden.
- Verantwoording: Overheden dragen verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling en inzet van hun algoritmen en leggen daarover verantwoording af.
- Validatie: Overheden moet hun modellen valideren, het wordt aangemoedigd de resultaten hiervan openbaar te maken.
- Toetsbaarheid: Data-analyse dient zo ingericht te zijn dat het goed kan worden getoetst, bijvoorbeeld door een rechter of toezichthouder.
- Publieksvoorlichting: De algemene informatie over data-analyses die door de overheid bekend wordt gemaakt dient aan een aantal voorwaarden te voldoen, zo moet zij beknopt, transparant en begrijpelijk zijn.

Voor elk van deze punten staan in deel twee een lijst met taken die moeten worden vervuld om de bovengenoemde onderdelen te borgen.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- Behoefte hebt aan richtlijnen voor het ontwikkelen en gebruiken van algoritmes door de overheid en de bijbehorende publiekscommunicatie.
- Behoefte hebt aan een richtlijn die vereisten biedt met betrekking tot het ontwikkelen en gebruik van algoritmen door de overheid, en ten behoeve van de bijbehorende publieksvoorlichting. Deze richtlijnen zijn niet gericht op de vereisten rond het proces en de organisatie-inrichting.

Vindplaats

https://www.rijksoverheid.nl/documenten/richtlijnen/2021/09/24/richtlijnen-voor-het-toepassen-van-algoritmen-door-overheden-en-publieksvoorlichting-over-data-analyses

Beschrijving zeven publieke waarden (Eindhoven, 2021)

Samenvatting

De gemeenteraad van Eindhoven heeft zeven waarden vastgesteld die van toepassing zijn bij digitalisering. Per waarde staan er in het document enkele hulpvragen geformuleerd. Dit overzicht van waarden is eveneens een toetssteen die wordt gebruikt door de ethische commissie van de gemeente Eindhoven.

- Autonomie: de Eindhovenaar kan vrij van invloed en onbevangen zijn leven invulling geven.
- Mens centraal: de Eindhovenaar staat bij de gemeente als mens centraal.
- Privacy: de Eindhovenaar wordt niet aangetast in zijn persoonlijke levenssfeer; de Gemeente heeft de digitale gegevens van de Eindhovenaar in bruikleen.
- Veiligheid: de Eindhovenaar voelt zich veilig in de stad en veilig bij de gemeente. In hoeverre is het project direct of indirect van invloed op het gevoel van veiligheid van de Eindhovenaar?
- Controle over technologie: de Eindhovenaar mag erop vertrouwen dat de gemeente grip heeft op de gebruikte technologie en krijgt zelf grip waar mogelijk.
- Duurzaamheid: de gemeente kiest voor een oplossing die gunstig is voor leefomgeving en het klimaat.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- Bijvoorbeeld wanneer je bezig bent een waardenkader op te stellen voor jouw organisatie en op zoek bent naar inspiratie.

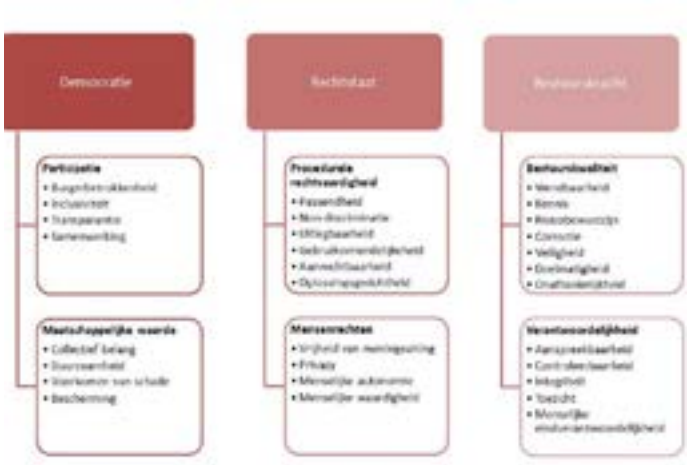
Vindplaats

https://raadsinformatie.eindhoven.nl/user/agenda/action=view/id=1389

Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur (CODIO) (Universiteit Utrecht, 2021)

Samenvatting

De Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur (CODIO) is een aanvulling op de reeds bestaande Code goed openbaar bestuur. Zij omvat een overzicht van drie fundamenten, zes principes en dertig waarden. De code brengt de waarden in kaart waar overheidsorganisaties zich aan committeren om goed digitaal bestuur te verwezenlijken. De waarden zijn gebaseerd op een onderzoek, waarbij onder andere is gekeken naar (inter) nationale digitale codes.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid, in de vorm van een breed waardenkader.
- Bijvoorbeeld wanneer je een visie, agenda of strategie voor de digitalisering van jouw organisatie aan het schrijven bent.
- Wanneer je een kader zoekt om discussies over digitalisering mee te voeren.

Vindplaats

https://www.uu.nl/sites/default/files/CODIO%20-%20Definitief%20-%20Opgemaakt%20-%20210416.pdf

Manifest (TADA)

Samenvatting

Het TADA manifest heeft als centraal uitgangspunt dat mensen zeggenschap moeten behouden over hun eigen data. Het TADA manifest geeft een overzicht van waarden voor een verantwoorde digitale stad. Het manifest is geïnitieerd door de gemeente Amsterdam, en is ook ondertekend door bedrijven, onderwijsinstellingen, maatschappelijke organisaties en individuele inwoners. De zes waarden luiden:

1. Inclusief: rekening houden met verschillen, zonder gelijkwaardigheid uit het oog te verliezen.
2. Zeggenschap: Data en technologie moeten bijdragen aan de vrijheid van inwoners. Data zijn dienend.
3. Menselijke maat: Data en algoritmen hebben niet het laatste woord. menselijkheid gaat altijd voor. Mensen hebben het recht vergeten te worden.
4. Legitiem en gecontroleerd: Bewoners en gebruikers hebben zeggenschap over de vormgeving van onze digitale stad.
5. Open en transparant: Welke data worden verzameld? Waarvoor? En met welke uitkomsten en resultaten? Daarover zijn we altijd transparant.
6. Van iedereen – voor iedereen: Data die overheden, bedrijven en andere organisaties uit de stad genereren en over de stad verzamelen zijn gemeenschappelijk bezit. Iedereen kan ze gebruiken.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- Bijvoorbeeld wanneer je bezig bent een waardenkader op te stellen voor jouw organisatie en op zoek bent naar inspiratie
- Je jouw organisatie graag wilt aansluiten bij een reeds bestaand waardenkader.

Vindplaats

https://tada.city/

Manifest (Cities Coalition for Digital Rights)

Samenvatting

De Cities Coaliton for Digital Rights, geïnitieerd door de steden Amsterdam, Barcelona en New York in 2018 kent ongeveer vijftig aangesloten steden. Achterliggende gedachte was dat steden doorgaans het democratische instituut zijn dat het dichtstbij de inwoner staan. Daarnaast krijgen steden in toenemende mate te maken met de consequenties van de schendingen van digitale rechten. Deze coalitie heeft een verklaring opgesteld, waarin enkele belangrijke waarden naar voren komen:

- Iedereen moet universele en gelijke toegang hebben tot het internet en digitale vaardigheden
- Iedereen heeft recht op privacy, dataveiligheid en controle en inzicht over wat er gebeurt met hun data.
- Iedereen heeft het recht op begrijpelijke informatie over technologische, algoritmische en KI-systemen die impact hebben op hun leven en de mogelijkheid de eerlijkheid of bias van systemen te bevragen.
- Iedereen heeft het recht te participeren in het vormgeven van lokale digitale infrastructuur en stedelijk digitaal beleid.
- Iedereen heeft het recht te kiezen welke technologie ze gebruiken; Steden moeten gebruik maken van open en ethische digitale dienstverleningsstandaarden.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- Bijvoorbeeld wanneer je bezig bent een waardenkader op te stellen voor jouw organisatie en op zoek bent naar inspiratie
- Je jouw organisatie graag wilt aansluiten bij een reeds bestaand waardenkader.

Vindplaats

https://citiesfordigitalrights.org/about-declaration

Vijf dataprincipes (Gemeente Hilversum)

Samenvatting

De gemeente Hilversum heeft vijf dataprincipes geformuleerd. Hiermee moet duidelijk worden op welke wijze data verzameld mag worden. Elk principe is uitgewerkt in nadere doelstellingen voor hoe de gemeente omgaat met data. Hieronder staan de vijf principes vermeld, met een korte samenvatting van de nadere doelstellingen.

- *Data zijn toegankelijk*. Data verkregen uit de openbare ruimte in opdracht van de gemeente zijn openbaar en er zijn duidelijke afspraken met private partijen over het verzamelen van data.
- *Data zijn transparant*. Er is openbare toegang tot informatie over de datasystemen en de gemeente heeft de regie over de in de openbare ruimte verzamelde data, en informeert daarover.
- *Data zijn veilig*. Er is een recht op de bescherming van persoonsgegevens, waarbij 'privacy by design' de norm is en data is geanonimiseerd. Alle onderdelen voldoen aan normen en wetgeving voor gegevensbeveiliging en de AVG.
- *Data zijn open toegankelijk*. Iedereen heeft op gelijkwaardige wijze en onder zelfde voorwaarden toegang en iedereen moet eigen technologie kunnen gebruiken om de data te benaderen.
- *Kwaliteit van Data*. De kwaliteit van de data is vastgelegd en kan ingezien of opgevraagd worden. De informatiebeveiliging voldoet aan de eisen die gesteld worden aan de overheid

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- Bijvoorbeeld wanneer je bezig bent een waardenkader op te stellen voor jouw organisatie en op zoek bent naar inspiratie.

Vindplaats

https://open-hilversum.hub.arcgis.com/pages/121-data-principes

Agenda Digitale Grondrechten en Ethiek 2022-2026 (concept, VNG 2021)

Samenvatting

De VNG stelt een Agenda Digitale Grondrechten en Ethiek op. Deze kent twee voornaamste doelstellingen, namelijk het versterken van de kennis en kunde van ethische reflecties binnen de gemeentelijke organisaties en een impuls geven aan inspanning die worden verricht om (digitale) grondrechten en publieke waarden te borgen bij het gebruik van digitale technologieën. De VNG signaleert een disbalans in de democratische rechtstaat, die ten dele is veroorzaakt door digitale ontwikkelingen. Zij signaleert die disbalans in de verhouding tussen:

- Inwoner-overheid
- Overheid-overheid
- Markt-overheid

De VNG suggereert drie methoden waarmee lokale overheden kunnen helpen deze disbalans herstellen:

- Het interne bewustzijn over technologieën vergroten
- Het In de praktijk brengen van waarden en principes
- Het versterken van de relaties met andere overheidspartners

Met dit document ga je aan de slag als je…

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid, bijvoorbeeld omdat je een digitale agenda, visie of strategie voor jouw organisatie aan het schrijven bent.
- Je op zoek bent naar best practices van andere overheidsorganisaties.

Vindplaats

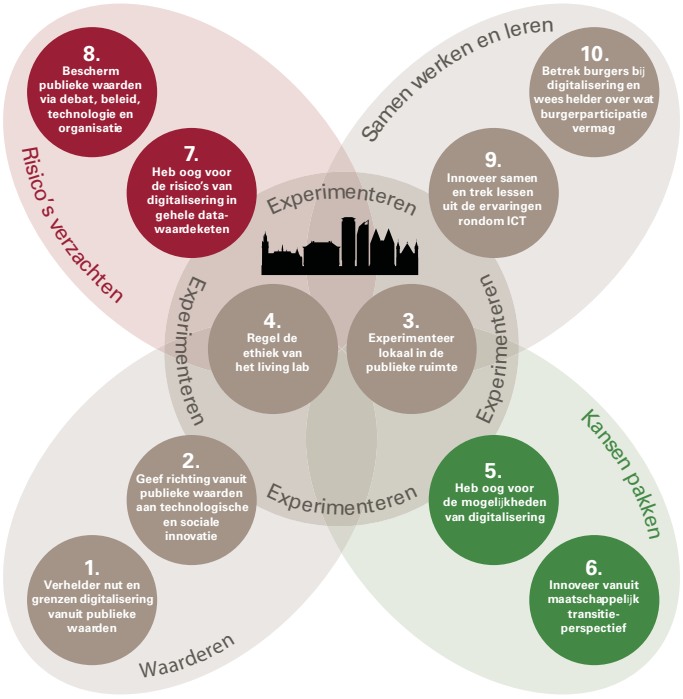
VNG (2021). Concept Agenda Digitale Grondrechten & Ethiek.

Waardevol digitaliseren (Rathenau Instituut, 2018)

Samenvatting

In Opdracht van de VNG schreef het Rathenau Instituut een essay met als ondertitel ‘Hoe lokale bestuurders vanuit publiek perspectief mee kunnen doen aan het ‘technologiespel’ Ze beschrijven de noodzaak voor maatschappelijk verantwoorde digitalisering, de (on)mogelijkheden van digitale technologie bij het versterken van de lokale democratie, hoe gemeenten zich steeds vaker presenteren als een platform voor innovatie en hoe digitale technologie kan bijdragen aan betere gemeentelijke dienstverlening.

De inzichten van het essay zijn – aldus de auteurs – terug te brengen tot vijf cruciale processen binnen het ‘technologiespel.’ `Vanuit deze vijf processen destilleren de auteurs tien zichtlijnen. Deze tien zichtlijnen bieden een handelingsperspectief; het zijn adviezen aan lokale bestuurders hoe zij digitale innovatie in hun gemeente richting kunnen geven.

Met dit document ga je aan de slag als je…

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid
- In het bijzonder als je een lokale bestuurder bent.

Vindplaats

https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/waardevol-digitaliseren

B. Documenten gericht op praktische toepassing en organisatie inrichting

Samenvatting werkwijze toepassing waardenkader (Eindhoven, 2021)

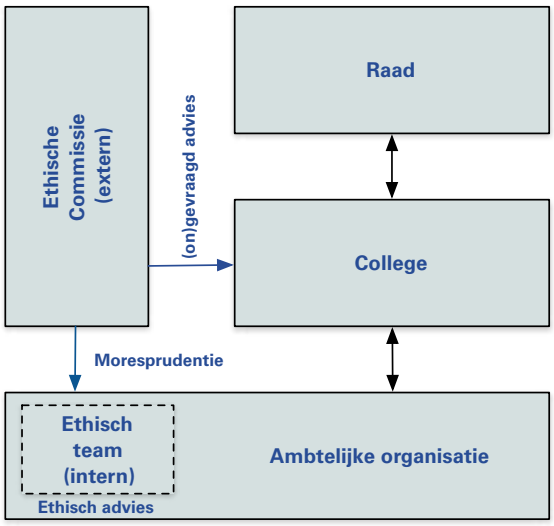
Samenvatting

De gemeente Eindhoven heeft beschreven hoe het waardenkader dat zij hebben opgesteld moet worden toegepast. Dit waardenkader wordt toegepast door het ethisch team, wat onderdeel is van de ambtelijke organisatie van de gemeente Eindhoven. Er worden vijf stappen onderscheidde:

- *Wat is de casus?* Bij de eerste stap wordt de casus scherp in beeld gekregen en een stakeholder-analyse uitgevoerd.
- *Kan het?* Bij de tweede stap wordt er gekeken naar de technische haalbaarheid van een voorstel.
- *Mag het?* Bij de derde stap wordt er gekeken naar de juridische haalbaarheid van een voorstel.
- *Is het wenselijk?* Bij de vierde stap wordt er gekeken naar de ethische wenselijkheid van het voorstel. Hierbij wordt er geredeneerd vanuit het waardenkader. De beschrijvingen van de publieke waarden staat centraal. Het gaat eveneens over noodzaak, middel en doel.
- *Hoe is het te verantwoorden en wat moeten we doen?* Als slotvraag wordt er een concreet advies gegeven over of en hoe het project doorgang kan vinden.

Daarnaast heeft is de organisatie-inrichting erop aangepast digitale ethiek te borgen:

- De gemeente Eindhoven stelt een coördinator ethiek aan, die er voor zorg draagt dat er een ethisch team wordt vastgesteld. Dit ethisch team helpt de projectleider bij het gebruik van het waardenkader.
- Daarnaast is er een onafhankelijk ethische commissie, die gevraagd en ongevraagd advies kan geven over nieuwe technologie.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering
- Als je op zoek bent naar inspiratie voor het inrichten van verantwoorde digitalisering binnen je organisatie, in het bijzonder via een ethische commissie.

Vindplaats

https://raadsinformatie.eindhoven.nl/user/agenda/action=view/id=1389

Handleiding Moreel Beraad (Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving)

Samenvatting

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (onderdeel ministerie I&W) heeft een eigen gespreksmethode ontwikkeld om ethische vraagstukken die opkomen bij digitalisering te bespreken. Het moreel beraad is ook toepasbaar bij andere morele kwesties dan digitalisering, zoals bijvoorbeeld bij de gezondheidszorg, waar het al langer gebruikt wordt.

Deze handleiding bestaat uit een korte uitleg over wat een moreel beraad is, op welke momenten het bruikbaar is en een stappenplan voor de voorbereiding en uitvoering.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering.
- Wanneer je een binnen jouw organisatie een ethisch dilemma tegenkomt, en je hierover binnen de organisatie op een gestructureerde manier het gesprek wilt voeren.

Vindplaats

https://www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl/publicaties/1962327.aspx

De Ethische Data Assistent: DEDA (UU)

Samenvatting

De DEDA is een instrument waarmee ethische vraagstukken bij datagerelateerde projecten geïdentificeerd kunnen worden. De DEDA bestaat uit een interactieve vragenlijst, waarvan de vragen zijn gekoppeld aan verschillende fasen in het ontwikkelproces. Met de DEDA kunnen ethische vraagstukken expliciet worden gemaakt een de overwegingen gedocumenteerd. Dit bevordert de verantwoording naar stakeholders en het publiek.

De DEDA is beschikbaar als poster met een toelichtende handleiding. Er is ook een digitale versie beschikbaar.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen voor de duurzame legitimering van digitalisering.
- Samen ethische problemen in dataprojecten, datamanagement en databeleid wilt herkennen en hiervoor een structuur zoekt.

Vindplaats

https://dataschool.nl/deda/

Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes (IAMA)

Samenvatting

Het Impact Assessment Mensenrechten en Algoritmes is een instrument waarmee een afgewogen discussie over de inzet van algoritmen kan worden gevoerd. Deze discussies vinden op verschillende momenten met verschillende actoren plaats. Dit Impact Assesment is namelijk opgedeeld in vier delen. De vragen in de eerste drie delen hebben elk betrekking op een andere fase van voorbereiding tot monitoring. Het vierde deel omvat vragen die dieper ingaan op de grondrechtendiscussies die eventueel gepaard gaan met de inzet van een algoritme.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen voor de duurzame legitimering van digitalisering.
- In het bijzonder wanneer je een algoritme wilt gaan ontwikkelen of aan het ontwikkelen bent en je aandachtspunten in kaart wilt brengen.
- Een instrument zoekt dat inzetbaar is voor alle algoritmen, en in het bijzonder als het algoritme invloed kan hebben op grondrechten.

Vindplaats

https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/02/25/impact-assessment-mensenrechten-en-algoritmes

Toolbox Ethisch Verantwoorde Innovatie (Ministerie Binnenlandse Zaken)

Samenvatting

De toolbox voor ethisch verantwoorde innovatie is een website met verschillende handvatten voor ontwikkelaars en bestuurders en helpt overheidsorganisaties om op een ethisch verantwoorde manier te innoveren. Het ministerie van BZK heeft zeven kernprincipes opgesteld. Bij elk principe geven zij enkele adviezen en tools, bijvoorbeeld modellen, methodieken en leidraden.

De adviezen en bijbehorende tools zijn niet uitputtend, maar kunnen een mooi beginpunt en checklist vormen voor iedereen die nieuwe technologieën toepast in de publieke sector.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar een overzicht met hulpmiddelen voor de duurzame legitimering van digitalisering.

Vindplaats

https://www.digitaleoverheid.nl/dossiers/toolbox-ethisch-verantwoorde-innovatie/

Data Ethics Canvas (Open Data Institute)

Samenvatting

- Het Data Ethics Canvas is een instrument voor iedereen die data verzamelt, deelt en gebruikt. Het is een vragenlijst die gebruikers stimuleert belangrijke ethische vragen te stellen en op de antwoorden hierop te reflecteren. Voorbeelden van vragen zijn 'Wat is het primaire doel van het gebruik van data in dit project?' en 'Op wie zou dit project een negatieve invloed kunnen hebben?'
- Het Data Ethics Canvas kan gebruikt worden voor ieder datageralateerd project, onafhankelijk van de omvang of focus van het project.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen voor de duurzame legitimering van digitalisering.
- Samen ethische problemen in dataprojecten, datamanagement en databeleid wilt herkennen en hiervoor een hulpmiddel zoekt.

Vindplaats

https://theodi.org/article/the-data-ethics-canvas-2021

Value-Sensitive Design (Friedman, 1996)

Samenvatting

In dit essay wordt de verhouding tussen ontwerpkeuzes in technologie en de impact die die keuzes hebben op waarden weergegeven. Dit artikel helpt lezers begrijpen waarom Value Sensitive Design van belang is. Friedman gaat in op:

- Hoe technische keuzes invloed hebben op menselijke autonomie
- Hoe technische keuzes kunnen leiden tot bias
- Hoe bias pas zichtbaar/significant kan worden wanneer de omstandigheden veranderen

Friedman gaat in dit artikel vooral in op de mogelijke problemen die kunnen ontstaan, en slechts beperkt op de manieren waarop deze kunnen worden verholpen.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar wetenschappelijke literatuur over verantwoorde digitalisering.
- Bezig bent met het inrichten van het ontwikkelproces van digitale oplossingen.

Vindplaats

Friedman (1996), *Value Sensitive-design* in Interactions vol. 3 (6). Pp. 16 – 23.

Aanpak begeleidingsethiek (Peter-Paul Verbeek et al.)

Samenvatting

De aanpak begeleidingsethiek legt geen focus op de 'ja of nee?'-vraag maar op de vraag 'met welke waarden zou deze technologie ethisch kunnen worden toegepast? Zij kan worden gebruikt binnen een organisatie of maatschappelijk speelveld.

- Biedt een methode om het morele gesprek te voeren
- Focus op participatie, effecten en waarden
- Een dialoog kan worden gegeven in de vorm van een workshop, bestaande uit drie fasen. Eerst wordt er gekeken of de deelnemers over de juiste kennis beschikken, vervolgens vindt er een dialoog plaats en op het einde worden handelingsopties geformuleerd.

In dit document worden de concepten van begeleidingsethiek toegelicht en wordt de werking daarvan aan de hand van voorbeeldcases geïllustreerd. Er wordt ook weergegeven hoe begeleidingsethiek concreet in de praktijk kan worden gebracht binnen een organisatie.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering .
- Behoefte hebt aan een praktijkgerichte methode om over de ethiek van een concreet digitaliseringsproject te praten, met voorbeelden en een methodiek.

Vindplaats

Tijink & P. Verbeek (2019). Aanpak Begeleidingsethiek.

Sturen of gestuurd worden? (Raad voor Openbaar Bestuur)

Samenvatting

In het advies 'Sturen of gestuurd worden?' wijst de ROB op de dringende noodzaak de legitimiteit van sturen met data te waarborgen. Volgens de Raad moet sturing met data niet alleen efficiënt en effectief zijn, maar ook legitiem. Dat houdt in dat:

- partijen die sturen met data democratisch kunnen worden gecontroleerd.
- machtsmisbruik en corruptie van deze partijen kan worden tegengegaan.
- het leervermogen van het openbaar bestuur kan worden versterkt.

Onderdeel van dit rapport is het datadebatdenkkader; hierin identificeert de Raad per fase enkele vragen die beantwoord moeten worden, evenals belangrijke ontwikkelingen en uitdagingen. De vragen gaan elk in op verschillende aspecten van datasturing.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid en/of hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering.
- Inzicht wilt krijgen in de uitdagingen en oplossingsrichtingen die horen bij legitieme sturing met data
- Een praktische vragenlijst zoekt om datatoepassingen te toetsen.

Vindplaats

https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2021/05/25/advies-sturen-of-gestuurd-worden

Raad weten met digitalisering (Rathenau Instituut)

Samenvatting

Het Rathenau Instituut constateert dat digitalisering maar zelden op de politieke agenda staat. Hiermee zijn keuzes over de inzet van technologie niet altijd onderhevig aan democratische controle, terwijl dit wel belangrijk is. Het Rathenau instituut heeft een denkraam ontwikkeld dat gemeenteraadsleden kan helpen de complexiteit van digitalisering te ontrafelen. Daarbij horen vijf stappen:

1. Het expliciteren van beleidsdoelen: waar het allemaal mee is begonnen.
2. Het onderscheiden van interventiemogelijkheden: instrumenten waarmee de gemeente kan sturen.
3. Het inventariseren van de mogelijke effecten van digitalisering: voordelen, nadelen, onzekerheden, etc.
4. Het nagaan van de sturingsopties: waarmee verschillende resultaten te realiseren en beleidsdoelen te dienen.
5. Het maken van een politieke keuze: hoe te sturen op een wenselijke uitkomst

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Een gemeenteraadslid bent dat op zoek is naar hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering.
- Je een debat over digitalisering aan het voorbereiden bent, om zo een weloverwogen politieke en ethische afweging over het onderwerp te kunnen maken.

Vindplaats

https://www.rathenau.nl/nl/kennisgedreven-democratie/raad-weten-met-digitalisering

Ethiekgids (Stichtse Vecht)

Samenvatting

De Ethiekgids van de gemeente Stichtse Vecht richt zich op digitale ethiek. Zij biedt informatie over het belang van digitale ethiek, een overzicht van de relevantie een overzicht van relevante publieke waarden (afkomstig uit Opwaarderen van het Rathenau Instituut, voorbeelden van ethische dillema's en een beschrijving van twee instrumenten: de DEDA en begeleidingsethiek. Samen met de publieke waarden en de drie 'cultuurwaarden' van de gemeente (respectvol, open en lef), is de gemeente tot zeven uitgangspunten gekomen:

1. Wij waarderen kritische vragen en beantwoorden deze serieus
2. We leggen uit welke gegevens we van je hebben en wat we er mee doen, als je ernaar vraagt.
3. Wij waken voor het behoud van autonomie en keuzevrijheid van onze inwoners en ondernemers bij de inzet van data
4. We zijn ons ervan bewust dat we met publieke data werken en zijn alert op hacks en privacy risico's en voldoen aan de AVG.
5. We zoeken ruimte voor innovatie en nieuwe toepassingen van het gebruik van data, met behoud van het goede en menselijke.
6. We realiseren ons dat de inwoner/ondernemer meer is dan de data die over hem/haar bekend is.
7. We streven naar een gelijke informatiepositie voor inwoners, ondernemers en ambtenaren.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid en/of Hulpmiddelen om samen gestructureerd na te denken over verantwoorde digitalisering.
- Inspiratie zoekt voor een breed document over ethisch digitaliseren.

Vindplaats

Gemeente Stichtse Vecht (d.d., concept) Ethiekgids.

C. Overig

Handleiding Algemene verordening gegevensbescherming (Ministerie van J&V)

Samenvatting

Het Ministerie van Justitie en Veiligheid heeft een handleiding geschreven voor wanneer de AVG van toepassing is en hoe ermee in overeenstemming kan worden gehandeld. De handleiding behandelt van tal van vraagstukken op het gebied van de AVG, zoals:

- Wanneer is er sprake van persoonsgegevens
- Wat zijn mijn plichten als verwerker?
- Wanneer mag ik gegevens naar het buitenland sturen?

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Persoonsgegevens voor een bepaald doel wilt gaan verwerken.
- Al enige juridische kennis hebt op het vlak van gegevensbescherming, en je vooral op zoek bent naar verdere verdieping.
- Een beroep hebt dat behoort tot de voornaamste doelgroepen van dit document, te weten: functionarissen voor gegevensbescherming, privacy officers, bedrijfsjuristen, compliance managers, risk managers en security officers.

Vindplaats

https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/01/22/handleiding-algemene-verordening-gegevensbescherming.

Mediation Theory (Peter-Paul Verbeek)

Samenvatting

Mediation Theory is ontwikkeld door prof. Dr. Ir. Peter-Paul Verbeek en biedt een raamwerk om na te denken over de rol van technologie in de samenleving. Centraal in deze theorie staat het idee dat technologieën de relatie tussen de mens en de wereld mede-vormgeven. Dit uitgangspunt heeft consequenties voor filosofische subvelden, zoals epistemologie, ethiek en metafysica.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar wetenschappelijke literatuur over verantwoorde digitalisering.
- Behoefte hebt aan een conceptueel kader om over technologie te kunnen denken.

Vindplaats

https://ppverbeek.org/mediation-theory/

Opgave AI (Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid)

Samenvatting

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft een advies geschreven over kunstmatige intelligentie. De Raad stelt dat kunstmatige intelligentie niet zomaar een technologie is, maar een systeemtechnologie die de samenleving fundamenteel zal veranderen. De overheid moet kunstmatige intelligentie tot een integraal onderdeel maken van haar functioneren. Hiertoe geeft zij tien aanbevelingen, die hieronder verkort zijn weergegeven:

1. Maak leren over ai en de toepassing daarvan tot een expliciet doel
2. Stimuleer als overheid de ontwikkeling van ai-wijsheid bij het brede publiek, waarbij gebruik wordt gemaakt van algoritmeregisters
3. Kies expliciet voor een Nederlandse ai-identiteit; onderzoek waar aanpassingen aan de technische omgeving nodig zijn.
4. Versterk de vaardigheden en het kritische vermogen van individuen die met ai-systemen werken
5. Versterk de capaciteit van maatschappelijke organisaties om hun werk te verbreden naar het digitale domein
6. Draag zorg voor een goede terugkoppeling tussen de ontwikkelaar van ai, de gebruiker ervan en de personen die er consequenties van ondervinden
7. Koppel de regulering van ai aan een discussie over de inrichting van de digitale leefomgeving en stel een brede wetgevingsagenda op.
8. Stuur via wetgeving actief op ontwikkelingen rondom surveillance en dataverzameling, de scheve verhouding tussen publiek en privaat in het digitale domein en machtsconcentratie.
9. Versterk het Nederlandse verdienvermogen met een ‘ai-diplomatie’ die gericht is op internationale samenwerkingsverbanden
10. Weet je als land ook in het ai-tijdperk te verdedigen; versterk daarom de Nederlandse capaciteiten tegen de groeiende ‘informatieoorlog’ en de export van digitale dictatuur.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid gericht op kunstmatige intelligentie

Vindplaats

https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2021/11/11/opgave-ai-de-nieuwe-systeemtechnologie

Doelgericht digitaliseren (Rathenau Instituut, 2018)

Samenvatting

Het Rathenau Instituut schreef een vervolg op het eerdere rapport genaamd 'Opwaarderen'. Het Rathenau Instituut constateert dat digitalisering publieke waarden onder druk kan zetten. Dit betekent dat er een integrale innovatie-aanpak nodig is. Het Rathenau Instituut stelt vijf acties voor waarmee onder andere beleidsmakers het governancesysteem kunnen versterken:

1. Investeer in een waardengedreven benadering van innovatie
2. Kom tot een proactieve, overkoepelende agenda en activiteitenplan voor maatschappelijke en ethische aspecten van digitalisering
3. Investeer in een sterke positie van toezichthouders
4. Bedrijfsleven: maak werk van maatschappelijk verantwoord digitaliseren
5. Stimuleer technologisch burgerschap (participatie)

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid.
- Je bijvoorbeeld bezig bent met het opstellen van een digitale agenda, visie of strategie.

Vindplaats

https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/doelgericht-digitaliseren

Ongevraagd advies over de effecten van de digitalisering voor de rechtsstatelijke verhoudingen (Raad van State)

Samenvatting

De Raad van State gaf een ongevraagd advies over de effecten van digitalisering. De Raad van State onderschrijft dat digitalisering kansen biedt, maar ook risico's, met name voor de verhouding tussen inwoner en overheid. In haar advies richt de Raad van State zich op het functioneren van de wetgever en bestuursrechter. De kern van het advies omvat dat:

- De algemene beginselen van behoorlijk bestuur (abbb's) centraal moeten staan
- Bij bezwaar op automatische besluiten er sprake moet zijn van menselijke controle en maatwerk
- Een nieuw algemeen beginsel van behoorlijk bestuur moet worden geïntroduceerd: het recht op toegang tot en zinvol contact met de overheid
- Het Rijk lokale overheden moet ondersteunen in het voldoen aan de AVG
- In algemene zin terughoudend te zijn met zogenoemd techniekonafhankelijk wetgeven
- ICT en uitvoering vanaf het begin deel te laten zijn van het voorbereiden van wet- en regelgeving

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Inzicht wilt krijgen in hoe digitalisering de verhoudingen binnen de rechtsstaat verandert
- Op zoek bent naar een handreiking voor de wetgever.

Vindplaats

https://www.raadvanstate.nl/@112661/w04-18-0230/

Kabinetsreactie op drietal onderzoeken naar algoritmen (Min JenV, 2020)

Samenvatting

In deze brief reageert het kabinet op een drietal onderzoeken die zijn gedaan naar de maatschappelijke impact van de toepassing van algoritmen. Zij constateert dat ongewenste neveneffecten van algoritmen zich voordoen in drie situaties:

1. Er is een onvolledig of verkeerd beeld van het probleemgebied, dat wil zeggen: de omgeving waarin een algoritme wordt ingezet en waarbinnen het bepaalde resultaten moet behalen
2. Het (zelflerend) algoritme is niet goed toegerust op de complexe omgeving waarin ze wordt ingezet
3. Het (zelflerend) algoritme wordt niet goed ingepast in een bredere (socio-technische) context.

Verder gaat de brief vooral in op juridische knelpunten in huidige wet- en regelgeving.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar bouwstenen voor goed ICT-beleid.
- Je meer wilt weten over de omstandigheden waarin algoritmen ongewenste neveneffecten veroorzaken.

Vindplaats

https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/11/20/tk-kabinetsreactie-op-drietal-onderzoeken-naar-algoritmen

Opwaarderen: Borgen van publieke waarden in de digitale samenleving (Rathenau Instituut, 2017)

Samenvatting

Het Rathenau Instituut kwam in 2017 met het rapport Opwaarderen. Zij signaleerde dat de overheid, het bedrijfsleven en het maatschappelijk middenveld over moesten gaan tot actie om het governancelandschap te versterken en via die weg publieke waarden in de digitale samenleving te blijven borgen. Deze aanbevelingen waren vooral op de landelijke politiek gericht:

- Stel een interdepartementale werkgroep in die toewerkt naar een kabinetsvisie op de omgang met de maatschappelijke en ethische betekenis van digitalisering, en zorgt voor politiek-bestuurlijke coördinatie.
- Versterk de rol en positie van toezichthouders.
- Stel een 'Digitaliseringsakkoord' op om commitment en verantwoordelijkheden van bedrijven, overheid, en maatschappelijke actoren omtrent de borging van publieke waarden in de digitale samenleving vast te leggen.
- Organiseer een nationale dialoog over de betekenis van digitalisering voor de borging van publieke waarden
- Zorg voor periodieke politieke discussie in Eerste en Tweede Kamer over de governance van maatschappelijke en ethische digitaliseringsvraagstukken.

Met dit document ga je aan de slag als je...

- Op zoek bent naar Bouwstenen voor goed ICT-beleid.
- Je behoefte hebt meer te weten over de digitaliseringsuitdagingen voor de samenleving, breder dan veiligheid- en privacyoverwegingen.
- Je meer wilt weten over wat de Rijksoverheid kan doen om digitalisering in goede banen te leiden.

Vindplaats

https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/opwaarderen

Colofon

Auteurs

Rosa-May Postma, Wubbo Wierenga, Laurens Vellekoop

Vormgeving

Harrie Wilkens

Aan de totstandkoming van deze handreiking werkten mee:

Marieke Beekers (Gemeente Breda), Theo Buijtenweg (Gemeente Hilversum), Alex Corra (SVB), Rian van Dam (Gemeente Hollands Kroon), Yannick God (Gemeente Utrecht), Ran Haase (Gemeente Eindhoven), Donovan Karamat Ali (Gemeente Utrecht), Thomas Kruse (Gemeente Utrecht), Peter Kok (Stadspanel gemeente Hilversum), René Pauw (Gemeente Hilversum), Victor Plat (Gemeente Den Haag), Angela Rijnhart (Gemeente Enschede), Simone Rodenburg (Gemeente Enschede), Rudolf Simons (Data Friesland), Selma Tiems (Gemeente Stichtse Vecht), Maarten van Veen (Gemeente Eindhoven), Marijke Visschedijk (Gemeente Hilversum), Nadja Wiss (Gemeente Stichtse Vecht).